

ÉPÍTETT KÖRNYEZET ÉS PSZICHOLÓGIA
A LOKALITÁSÉLMÉNY
KÖRNYEZETPSZICHOLÓGIAI VIZSGÁLATAI

DÚLL ANDREA

AKADÉMIAI DOKTORI ÉRTEKEZÉS

2017

I. A DOKTORI MŰBEN TÁRGYALT KÉRDÉSKÖRÖK TUDOMÁNYTÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEI ÉS A DOKTORI MŰ CÉLKITŰZÉSEI

A környezetpszichológia alapvetése szerint az emberek térben elfoglalt helye, mozgása nem véletlenszerű. Az ember térben működik, a terek pedig egyéni és társas emberi megnyilvánulások színterei: azaz helyek, amelyek szociofizikai (Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970) (azaz egyszerre fizikai és társas) természetűek. A használó által megélt, interpretált szociofizikai környezet jellemzői az ember tulajdonságaival egyenrangú meghatározók a viselkedésben: az egyén és (épített, természeti és virtuális) környezete állandó egymásra definiáltságban, tranzakcióban vannak.

Az 1990-es évek közepén, korábbi, általános lélektani kutatásaim (Düll, 1987, 1990, 1994, 2012a; Düll & Gavallér, 1985, 1986) szerves folyományaként kezdtem el a *környezetpszichológia* (lásd Düll, 1998, 2001, 2009a), majd később a *környezeti kommunikáció* (Düll, 2009b; 2014a) kutatási, oktatási és alkalmazott szakterületek megformálását Magyarországon. Az itthoni környezetpszichológia kezdeményezésemre kezdettől szoros kapcsolatot ápol az építészettel (vö. Düll, 2002a, 2005, 2006a; Kunszt & Kapy, 2004; Kapy, 2005, 2006). Munkám nyomán a környezetpszichológiának – egyre erősödő önálló szerepe mellett – az építészet és a pszichológia közötti szerves együttműködésben kitüntetett, részben társtudományi, részben mediátor szerepe van (lásd Düll, 2009a).

Az értekezés első felében környezetpszichológiai elméleti szempontból vizsgáltam a fizikai (elsősorban az épített) környezet és az emberi megnyilvánulások közötti kapcsolatot. Ebben részben – a környezetpszichológia nemzetközi és hazai történetét, főbb témáit és empirikus eredményeit összefoglaló „könyvben” – mind a pszichológusokat, mind a környezeti szakembereket (geográfusokat, dizájnereket, tájtervezőket, de elsősorban az építészeket) igyekeztem megszólítani, és mindkét oldal számára meggyőzően alátámasztani azt az állítást, hogy az ember–környezet szociofizikai kölcsönhatás annyira alapvető, hogy megértése és elemzése nélkül csak korlátozott értelmezésekre juthatunk, akár az emberi viselkedést, akár a környezetet akarjuk megérteni.

A környezetpszichológia számos kutatását és elméleti megfontolását áttekintve az értekezésben igyekeztem megmutatni, hogy az építészet és a (környezet)-pszichológia együttműködésének rengeteg előnye van, ha elfogadjuk, hogy közös céljuk az élehetőbb, fenntarthatóbb szociofizikai környezet létrehozása és működtetése a személy–környezet összeillés megteremtésével és/vagy fokozásával. Az értekezésben tárgyal vizsgálatok ezt példázzák. Akár egyetértünk az együttműködés lehetőségével (sőt, szükségszerűségével), akár nem, számos szempontot érdemes végiggondolnunk saját tudományterületünkön belül és a potenciális társtudományokkal közösen is. Ennek érdekében jó néhány szempontot, kérdést, dilemmát vázoltam az elméleti áttekintésben. Igyekeztem rávilágítani, hogy a (környezet)pszichológia és az építészet transzdiszciplináris

kutatási és gyakorlati együttműködése – a két terület integritásának megőrzésével – nemcsak lehetséges és kívánatos, hanem közös érdek is. A jelen értekezés egyik alapvető gondolata, hogy „nem elég (bár szükséges) az építészeti gondolkodást gazdagítani pszichológiai ismeretekkel – a pszichológusok gondolkodásába is be kell kerülnie a fizikai környezetnek ahhoz, hogy az emberi lélektani folyamatokat azok valódi téri kontextusában értsék meg” (Düll, 2005. 14).

Az ember–környezet tranzakció pszichológiai megközelítése: környezetpszichológia (1. szakasz)

Az anyagi világ, a környezet és az ember kapcsolata felé irányuló orientáció a tudományban és a hétköznapokban is változik az idők folyamán.

A természet- és társadalomtudományok – illetve az objektív, fizikai világ és a szubjektív, szellemi szféra – elkülönülése a 20. századra teljesen egyértelművé vált. Az 1970-es évekre a tudományos pszichológia elméleteiben és metodológiájában egzakt, számszerűsítő, a kísérleti módszerrel a valóságot szisztematikusan, függő és független változó viszonylataiban, jól definiált hipotézisek mentén feltárni képes tudomány lett – lényegében természet-tudományként működött. Ugyanakkor a pszichológia önmagát máig a társadalom- és természettudomány határmezsgyéjén határozza meg, jogosan, hiszen a természettudományos oldal mellett – azzal gyakran vitázva – erőteljesen jelen vannak a kvalitatív módszerekkel dolgozó, hermeneutikai, narratív, vagy éppen terápiás irányultsággal jellemezhető területek is. Ezzel együtt, a 20. század második harmadáig a kettős kötődésű pszichológia is sajátosan viszonyult a tárgyakhoz és a fizikai környezethez. A pszichológusok, amennyiben egyáltalán értelmezték a fizikai környezetet, akkor vagy az emberre ható ingerként kezelték azt, vagy a társas–társadalmi közeget tekintették környezetnek (vö. Düll, 2001, 2006b, 2009a). Az 1960–70-es években kialakuló környezetpszichológia részben éppen e szemlélet kritikájaként kezdeti szakaszaiban a fizikai környezet jelentőségét és szerepét hangsúlyozta, azonban már a korai környezetpszichológusok deklarálták, hogy minden fizikai környezet szociofizikai természetű (Proshansky, Ittelson, & Rivlin 1970).

A 60-as évek instrumentalista ember–környezet viszonylatában az ember használja céljai elérésére a környezetet, de annak pszichológiai értelemben vett fontosságát alábecsüli, sőt, valójában nem is tudatosítja. Ez a társadalomtudományokban a fizikai környezet marginalizálódásában (vö. pl. Berta, 2008) nyilvánult meg. Az 1960-as évek végétől viszont a társadalomtudományokban (és a pszichológiában is) megnövekedett az érdeklődés az anyagikultúra-kutatások iránt. Tudatosult a pszichológusokban és a környezettel foglalkozó tudományok képviselőiben (pl. az építészekben, geográfusokban), hogy a környezetalakítás nem pusztán környezetszakmai és intuitív folyamat – a pszichológiai és egyéb társadalmi tényezőket minden fázisban érdemes komolyan venni. Részben az instrumentalista szemlélet meghaladásának igényéből eredt, hogy a 20. század 60-as éveiben az USA-ban megformálódott a környezetpszichológia

(Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970; lásd Düll, 2001, 2006b, 2009a), amelynek egyik nagyon korai, ám sarkalatos felismerése, hogy az ember–környezet kölcsönkapcsolat nem tudatosuló természetű. A jelenség értelmezhető az észlelés vagy a figyelemkapacitás stb. oldaláról, de magyarázható tudattalan működési mechanizmusokkal is. A fizikai környezet jellemzően akkor válik tudatossá (és ekkor is többnyire ideiglenesen), ha a helyzetben megnyilvánuló ingerjellemzők vagy mintázataik intenzitása, gyakorisága, kontextusa stb. eltér az optimális adaptációs szinttől (Saegert & Winkel, 1990; vö. Düll, 2006b). Sokak szerint a hétköznapi helyzeteken kívül a tudományos életben is ez lehet az egyik magyarázata annak, hogy a tudományban és a hétköznapi életben olyan gyakran elsiklunk a (pszichológiai) megnyilvánulások környezeti kontextusa fölött.

Proshansky (Proshansky, Ittelson, & Rivlin, 1970) 60-as években elvégzett kórházvizsgálatai (lásd Düll, 2012b) jelentették a környezetpszichológia közvetlen előzményét. Ez volt az első olyan vizsgálat, amely – tudatos szakmai mérlegelés után feladva a függő–független változó és lineáris okság mentén haladó laboratóriumi vizsgálati logikát (Proshansky, 1981) – az ember–környezet kölcsönhatás szisztematikus, pszichológiai eszközökkel történő feltárását és alkalmazását tűzte ki célul a terepen (Proshansky & O'Hanlon, 1977; lásd Düll, 2006b). A kezdeti környezetpszichológiai vizsgálatok egyik legnagyobb tanulsága az volt, hogy kiderült: a pszichológusoknak ténylegesen komolyan kell venniük, pszichológiailag meg kell érteniük a formát, a teret és az egyéb fizikai tulajdonságokat, és a megfelelő vizsgálathoz, illetve beavatkozáshoz definiálniuk kell a hatékony szociofizikai kontextust (Stokols, 1987).

A környezetpszichológia első korszaka az 1980-as évek végéig tartott. Ez a fázis az elmélet síkján az instrumentális környezetszemlélet meghaladásának szakasza, módszertanilag pedig részben a laboratóriumi helyzet alternatívájának kidolgozásáról szól, részben az unidiszciplinárizmussal (később a multidiszciplinaritással) való küzdelem jellemzi. volt, mivel hatóköre egy tudományterületen belül maradt: pszichológiai kérdéseket vizsgált lélektani módszerekkel és a kérdésekre pszichológiai válaszokat adott. Képviselői azonban – jó részt heterogén szakmai hovatartozásuknak (geográfia, építészet, urbanisztika, szociológia, antropológia stb.) köszönhetően – hamar, már az első szakaszban eljutottak a más tudományokkal együttműködéshez, eleinte multi-, később interdiszciplináris módon.

A környezetpszichológia gyökerei Magyarországon és az interakciós szemléletű kutatások terjedése világszerte.

A nemzetközi környezetpszichológia működése első szakaszának vége felé kezdődött a hazai környezetpszichológia kialakulása. A terület szülőföldjén, Észak–Amerikában a szociálpszichológiából – részben annak kritikájaként –

fejlődött ki. Itthon, Magyarországon a kísérleti általános pszichológiából¹ formálódott meg a terület, a memóriakutatásokkal kapcsolatos szakmai hiány-érzetem nyomán.

A 80-as, 90-es évek személy–környezet kapcsolat környezetpszichológiai interakciós kutatásai már közelebb állnak a mai, tranzakcionális szemlélethez, mivel a környezet és használója közötti reciprok kapcsolatot emelik ki (Stokols, 1981). Ebben az időszakban számos elemzés készült és jó néhány kutatás folyt az épített környezet építésszek és felhasználók számára küldött kommunikációjáról. Az építészetkommunikációs vizsgálatok elsősorban az épített környezet jellemzőit (stílus, kompozíció, típus, morfológia, hely) hatását, annak befogadási mechanizmusait kívánják feltárni és leírni különböző építészeti és környezeti mutatók mentén, sokféle embercsoport esetében – tehát elsősorban az ember–környezet kapcsolat² interakcionista nézetei alá rendeződnek.

Az ember–környezet kutatás főiránya a környezetpszichológia első szakaszának nagy részében kognitív szemléletű volt: a vizsgálatok többsége elsősorban a téri tájékozódással, a mentális térképezéssel foglalkozott. A környezetkogníció szervesen illeszkedik a humán téri memória témájához, ami a pszichológia klasszikus kutatási területe. A kognitív pszichológia mellett az 1960-as években a környezetpszichológusok, a viselkedésföldrajz képviselői és a várostervezők egyaránt foglalkozni kezdtek a témával, természetesen a korábbi és a kortárs lélektani ismeretekre támaszkodva, ám egyre inkább hangsúlyozva a tényleges körülvevő téri kontextus szerepét. Ezeknek a tudományterületeknek is köszönhető, hogy a téri kogníció, a téri viselkedés és a kognitív térkép fogalmai a térrel foglalkozó szakemberek tudományos és mindennapos szókincsének elemei lettek. Az 1970-es évektől csatlakoztak a kutatásokhoz az információelmélet és az etológia képviselői, és megerősödtek a neuropszichológiai, neurofiziológiai és idegtudományi vizsgálatok is. Később csatlakoztak a kutatásokhoz kartográfusok és a virtuális környezetek kutatói. A témának mára hatalmas és szerteágazó szakirodalma van, akárcsak a tér mentális leképeződésének és vizsgálati módszerének, a kognitív vagy mentális térképezésnek. A környezetpszichológiában ezt a hatalmas érdeklődést Kevin Lynch (1960) úttörő alapkutatásai alapozták meg. Lynch a környezetpszichológia megszületésével

¹ Az 1980-as évek közepén az összetett mozgásra való emlékezetet vizsgáltam laboratóriumi helyzetben (Düll & Gavallér, 1985, 1986; Düll, 1987; lásd Düll, 1994, 2012a), és feltűnt, hogy a szakirodalom egyáltalán nem vagy csak érintőlegesen foglalkozik a *cselekvés tárgyi/környezeti kontextusával*. A mindennapi aktivitások tényleges otthoni szociofizikai kontextusukban történő vizsgálatai (Düll, 1990, 1994, 1998, 2002b, 2002c – vö. Düll, 2009a, 2012a) jelentették az első, interakciós szemléletű környezetpszichológiai kutatásokat Magyarországon.

² A tranzakcionális *környezeti kommunikációs* (Düll, 2009b) elemzések, amelyek „a környezetben, környezettel és környezet által történő” (Düll, 2014a. 167) kommunikációs folyamatokat vizsgálják, világszerte a 2000-es évek táján kezdődtek, Magyarországon – az itthon szintén általam elindított környezetpszichológia szerves folytatásaként – 2008-ban kezdeményezésemre indultak el (Düll, 2014a; lásd még Düll & Varga, 2015).

körülbelül egy időben, ám attól függetlenül már úgy gondolkodott, hogy az épített környezet (város) és az ember (városlakók) egymástól függetlenül nem értelmezhetők. A kognitív térképezés alapelvei Lynch óta ugyanazok: 1. a környezetet a használója nélkül (és fordítva) nem lehet igazán értelmezni, 2. az ember részben szándékosan, részben spontán módon mentálisan leképezi mindennapi környezeteit, 3. a leképeződés egyszerre függ a fizikai/építészeti környezettől és az emberek észlelési sajátosságaitól, 4. az emberek a térbeli eligazodásuk során egyaránt használják a fizikai környezeti tapasztalataikat, saját testhelyzetüket a térben és a kognitív térreprezentációikat, 5. az emberek a kommunikáció során is alapoznak a környezetreprezentációikra. Mindez segít az embereknek önmaguk és társaik elhelyezésében a valós társas–társadalmi társadalmi térben. Így lesz a mentális városkép (és minden mentális környezetreprezentáció) a tágabb értelemben vett világban való eligazodás alapja, nemcsak kognitív, információhordozó értelemben, hanem mint kommunikációs, affektív identitásbázis. Ezért lehetséges, hogy a kognitív térképek kifejeződéseinek, az azokról készült külső reprezentációknak (rajzok, szubjektív fotók, filmek, narratív leírások) az elemzésével közelebb jutunk a személyek manifeszt és rejtett világlátásához, attitűdjeihez, identitásához. A helyidentitás mint az éni-identitás egyik fontos alstruktúrája folyamatosan kölcsönhatásban van a szociofizikai környezethasználattal: ebben a tranzakcióban a környezet és a használó interakciója során folyamatosan megteremtődik az illeszkedés (vagy annak hiánya). A téma – a többi dinamikus személy–környezet kölcsönkapcsolati konstruktummal együtt – a környezetpszichológia második szakaszában lett hangsúlyos.

A környezetpszichológia történetének második szakasza: interdiszciplinaritás, tranzakcionalitás és ember–környezet affektív/spirituális viszony

A környezetpszichológia fejlődésének második szakaszát (a 80-as évek közepétől az ezredfordulóig) a diszciplinaritás szempontjából kettős folyamat jellemezte: egyrészt mind elméleti, mind módszertani téren határozottabb körvonalazódás a pszichológián belül, másrészt a szorosabb tudományos együttműködés más tudományterületekkel, mind a tudományos kutatás, mind az alkalmazott munka terén. A kutatók számos vizsgálatot folytattak az egyre markánsabb körvonalazódó tranzakcionális szemlélet igazolására. Ezeket a vizsgálatokat elsősorban olyan szociofizikai környezetekben végezték, amelyekkel az ember szoros érzelmi kapcsolatot ápol, pl. a lakókörnyezetek³ (Werner, Altman, & Oxley, 1985). Később a kiterjedt empirikus és elméleti munka nyomán a tranzakcionális elvek kevésbé szoros ember–környezet viszonylatokra (munka-

³ A hazai környezetpszichológia kezdetét jelentő kontextuális–tranzakcionális vizsgálatok (Düll, 1994, 1998, 2002b, 2009c, 2012a) ugyancsak otthoni környezet témában zajlottak a 90-es évek közepétől.

hely, iskola, környék, város, természeti hely, virtuális környezetek) is értelmezhetővé váltak. A tranzakcionista kutatások egyik hozadéka lett az a felismerés, hogy a kölcsönkapcsolatnak, amelyben egyenrangú félként vesz részt a humán ágens és a környezet, lényegi jellemzője az ember és kontextus affektív (Stokols, 1990) relációja. Az ezredfordulóra a tranzakcionalitás a környezetpszichológiában általános, az ember–környezet viszony leírására szolgáló elvvé alakult, amely például a személy–környezet összeillés (lásd Düll, 2002a), illetve a helykötődés (lásd Düll, 2002d) konstruktumokon keresztül operacionálizálható. Utóbbival kapcsolatban konszenzus van a környezetpszichológusok között abban, a konstruktum magja affektív jellegű, ami összekapcsolódik a kognícióval és a viselkedéssel – ebben az értelemben a helykötődés attitűd-természetű, egész életen keresztül fejlődő, változó, idői szerveződéssel is jellemezhető, dinamikus folyamat, ami nem mindig tudatos. Környezetpszichológiai értelemben véve szociofizikai jellegű, mert a környezet kényszereihez/lehetőségeihez történő alkalmazkodás és az eközben szerzett tapasztalatok, élmények folyamatában alakul ki és formálódik (Devine-Wright & Lyons, 1997), szoros kapcsolatban az emlékezéssel, a belső és külső tájakkal (*outer and inner landscapes*, Sebba, 1991). A helykötődés jelentős az önmeghatározási folyamatokban: a fontos helyeket az én részeként tartjuk számon, ami – helyidentitásként – erősíti a szelf stabilitás- és folytonosságélményét, azaz az identitást. A helyidentitás nem pusztán egy vagy több környezethez való tartozás érzése vagy valamiféle érzelmi kötődés egy helyhez (pláne nem azonos a helykötődéssel), hanem az én része – az énazonosság egyik struktúrája, szintén tranzakcionális konstruktum. Az identitásalakító helyek egész életünkben szerepet játszanak (Twigger-Ross & Uzzell, 1996), bár ezek eltérőek az egyes életszakaszokban és/vagy ugyanazok a helyek más szereppel bírnak különféle életkorokban.

**A környezetpszichológia történetének harmadik szakasza:
mobilkommunikáció / virtualitás / internet, fenntarthatóság,
transzdiszciplinaritás / participáció**

A 21. századra jelentősen megváltozott az ember–környezet viszony. Alapkérdéssé vált, hogy az eddig felhalmozott tudás az ember–környezet viszonyról érvényes-e 21. században, ahol az emberi viselkedés – legalábbis látszólag – sok tekintetben függetlenedett a fizikai tér–idő kontextustól (deterritorializáció: a társadalmi folyamatok „helyszínektől való eloldódása” (Jakab, 2009. 164) és/vagy új kontextusok jöttek létre (pl. intelligens környezetek). A téma vizsgálatához számos új (szimulációs, virtuális) módszerre is szükség van, amelyek kialakításában és használatában is célszerű együttműködni a pszichológiának a társtudományokkal. A hagyományosnak tekinthető, ám a mediatizált/virtuális szociofizikai kontextusokat is vizsgáló építészeti irányultságú környezetpszichológia mellett a 21. században fokozottan jelen van a zöld környezetpszichológia is. Mindkét ágazatban gyakran folytatnak transzdiszciplináris kutatásokat, amelyeknek jellemző szerves eleme a használói részvétel.

Az 1970–80-as években indult el a tervezés kommunikatív/kollaboratív fordulata: innentől a tervezőt nem pusztán technikai szakemberként kezelték, hanem kommunikátorként/facilitátorként is, akinek feladata a környezetalakításban érdekelték képessé tétele arra, hogy partnerként vegyenek részt a tervezési folyamatban. A 90-es évek derekától vált világossá, hogy a tervezői szaktudással nem jár együtt automatikusan a kommunikációs (és különösen a pszichológiai) szaktudás. A részvételi kommunikáció nem egyszerű (a folyamat elemzése a környezetpszichológia egyik fontos feladata lesz a közeljövőben), már csak azért is, mert bizonyos értelemben a transzdiszciplináris kommunikáció egyik formájának tekinthető, hiszen a szakértő környezetalakítókkal (építész, tájtervező stb.) más szakmák (üzleti szféra, tudósok, környezetvédők, mindennapi városlakók stb.) szakértői kommunikálnak. A tranzakcionális személy–környezet összeállásból következik, hogy a mindennapi környezethasználó is rendelkezik sajátos, hétköznapi szociofizikai környezeti kompetenciával (Steele, 1980; lásd Dúll, 2007), vagyis hatékonyan és célirányosan tud bánni közvetlen környezetével (Pedersen, 1999). Ezt a nemszakértői, nemtervezői (*non-professional, non-designer*, Sanoff, 1988) tudást (is) aknázzák ki a részvételi tervezésben.

A participáció „társadalmi, etikai és politikai gyakorlat, amelyben egyének vagy csoportok, számos eszközzel segítve, változó mértékben részt vesznek a tervezés átfedő fázisaiban és a döntési ciklusban, amely így a kimenetet összhangba hozhatja a résztvevők szükségleteivel és érdekeivel” (Horelli, 2002. 611–612) – legfontosabb célja mindig a személy–környezet összeállítás megteremtése és/vagy fokozása. A tervezés, a környezetalakítás és -értékelés egyre inkább társas beágyazottságú gyakorlat (van Herzele, 2004). A participáció mindig tranzakcionális folyamat, amelyben az emberi viselkedés és a környezet tranzakcióban változik. Ugyanakkor a projektek hangsúlyai, céljai eltérhetnek: van, amikor elsősorban a humán oldal, a viselkedés megváltoztatása a cél, és van, amikor a környezet átalakítását tűzi ki célul a program. Azonban – éppen a tranzakcionális szemlélet miatt – a kölcsönkapcsolat bármelyik oldala módosul, a személy–környezet összeállítás szellemében a másik is változni fog.

II. A DOKTORI MŰBEN TÁRGYALT KÉRDÉSKÖRÖK FORRÁSAI, A FELDOLGOZÁSUK SORÁN HASZNÁLT MÓDSZEREK

Az értekezésben bemutatott kutatások

Az értekezésben három kutatás került bemutatásra. Mindhárom vizsgálat *ötvöztött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégián* alapul. A vizsgálatok szemléltetni és alátámasztani kívánják az inter- és transzdiszciplináris kutatások és gyakorlati projektek időszerűségét, lehetőségeit és szükségszerűségeit, kiemelve ezen belül a környezetpszichológia, az építészet (valamint a településfejlesztés és örökségvédelem) szakmai kapcsolódásának lehetőségeit és hasznosságát.

Első vizsgálat_A szociofizikai önállóság első terének (első önálló környékhasználat) kifejező vizuális ábrázolása: építészhallgatók és térlaikus egyetemi hallgatók mentális térképeinek feltáró jellegű összehasonlítása

Az elvégzett ötvöztött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégiára épülő mentálistérképezés–kutatásban annak összehasonlító elemzése zajlott le, ahogyan építész (kezdő *térszakértő*) és nemépítész (kezdő humán szakértő, *térlaikus*) egyetemi hallgatók serdülőkori⁴ első autonóm kültéri környezethasználatukat vizuális, rajzi formában (mentális térképen) ábrázolják. Ez a vizsgálat interdiszciplinárisnak tekinthető, mivel a mentális térképezés nem tisztán pszichológiai módszer, az értékelésben a környezetpszichológiai szempontok mellett vizuális és környezeti kommunikációs mozzanatokat is figyelembe vettem, illetve a kódrendszer kidolgozói és a mentális térképeket elemzők között volt pszichológus, építész, valamint vizuális és környezeti kommunikációs szakember is. A feltáró vizsgálat alapkoncepciója az volt, hogy – annak ellenére, hogy a vizsgált két fiatalfelnőtt–csoportban a retrospektív módon felidézett első önálló térhasználat nagy valószínűséggel a serdülőkorban történt meg, és ezt egységesen jelenítik meg a vizsgálati személyek, ám az autonóm környezethasználat helyszínét eltérően ábrázolják a mentális térképeken az építész és a nemépítész hallgatók.

A környezetpszichológiai kutatások szerint a serdülőkorban az önálló térhasználat megjelenésével erősödik a külterek (és különösen a környék) környezetpszichológiai jelentősége. Az addig elsődleges szerepet játszó otthoni és beltéri környezetek mellett az önállóan, kortársakkal, illetve felnőttek nélkül is használható külterek fontos szerepet játszanak a helyidentitás és az énidentitás alakulásában egyaránt. A mindennapi tapasztalat és a környezetpszichológiai kutatások is alátámasztják ugyanakkor, hogy (nagyreszt az építészeti képzésnek köszönhetően) az építészek, sőt, már az építészhallgatók is a laikusoktól eltérően értik meg és másképp ábrázolják a mindennapi tereket is. A vizsgálatban elemeztük a serdülőkori helyidentitás–fejlődés kitüntetett környezetének mentális térképén megmutatkozó tartalmi és vizualizációs, ábrázolási eltéréseket. Azt feltételeztem, hogy a pszichológiailag kitüntetett, énéjlődésben fontos külső tér ábrázolásában eltér a térszakértő (építész) és a humán szakértő, térlaikus (pszichológus és interkulturális pedagógus) csoport, és ez az eltérés már a szakmai szocializáció, a tanulmányok kezdetén megnyilvánul.

⁴ A serdülőkorra szociofizikai kontextusát Erikson (1968/1991) élethosszig tartó (*life-span*) fejlődéseméletéből kiindulva vázoltam fel, akárcsak az értekezésben tárgyalt összes életkori szakaszt (pl. idősor). Erikson elméletét a pszichoszociális fejlődésre dolgozta ki, de a teória számos megállapítása jól (át)értelmezhető környezetpszichológiai kontextusra.

Szociofizikai önállóság

A környezeti kompetencia – azaz a környezettel való hatékony bánás képessége – nyilván élethosszig fejlődik. A serdülőkorban (12–19 éves kor) környezetpszichológiai szempontból is nagy változások következnek be: a serdülők az otthoni jól szabályozható magánszféra felől a nagyobb távolságra elhelyezkedő kereskedelmi és belvárosi környezetek (környék) felé orientálódnak. Serdülőkorban a kedvenc helyeket az általuk kínált társas előnyök mellett már azok esztétikussága (szenzoros–fizikai környezet!) és/vagy kognitív okok (elmélkedés lehetősége a fontos kérdéseken, a gondolatok letisztázásának lehetősége) alapján is választják a fiatalok, szemben a gyermekkori egyértelmű helyfunkció (itt van a szomszédban) vagy az ottani aktivitáslehetőségek (lehet focizni) alapján történő választással (Malinowski & Thurber, 1996). A kulterek használata más kompetenciákat igényel, mint az ismert, védett, sokszor közvetlen pszichológiai jelentéssel bíró elsődleges és másodlagos territóriumok (Altman, 1975). Ennek leírására vezetem be az értekezésben a *szociofizikai önállóság* terminust. A szociofizikai önállóság környezetpszichológiai, tranzakcionális fogalom, bel- és kültéri környezetekben egyaránt értelmezhető. Kultérhasználat esetén az önálló közlekedés a szociofizikai önállóság egyik fontos kritériuma, de benne van a helyszín (útvonal) ismerete, a megfelelő közlekedési mód választása, kommunikáció idegen emberekkel, segélykérési lehetőségek ismerete stb. A szociofizikai önállóságot támogató (pl. megfelelő affordanciákkal rendelkező, vö. Clark & Uzzell, 2002) helyszínek használatával a hatékonyság, a kontroll nő. A helypreferencia serdülőkori fejlődése alatt a (hely)identitás változásai mentén a biztonságsszükséglet kielégítésének gyakorlása zajlik a szociofizikai önállóság megszerzése céljából, miközben a szociofizikai kontextus részeként folyamatosan alakulnak a társas/társadalmi szerepek, valamint a szülőkhöz, a felnőttekhez és a kortársakhoz való viszony. Ez is tranzakcionális szociofizikai folyamat. A környezeti megküzdő készségek segítségével meg lehet tanulni az aktuális környezetek megváltoztatását, biztonságos alternatív környezetek megtalálását vagy éppen a negatív hangulatokat fokozó környezeti magatartás gyengítését.

Az általános lélektani kutatásokból régen tudjuk, hogy az érzelmi állapotok hatnak a memóriára, a reprezentációkra, és általában a kognitív működésekre (vö. Urbán & Düll, 2008), és a kis- és nagyléptékű környezetek kognitív reprezentációira is. Az iskoláskor végén megjelenő összetett érzelmek a környezetpreferenciákban és a kedvenc helyek választásában is megjelennek. A kognitív térkép érzelmekkel, késztetésekkel, attitűdökkel átszőtt (Heft, 2013), kifejezése, a mentális térkép tekinthető egy „kognitív-affektív struktúra externalizációjaként” (Vass, 2011. 19), vagyis a képi expresszió egyik formájának. Az építészek esetében az épületekről, terekről és a tervekről készült rajzok nemcsak tervezőeszközök, hanem fontos kommunikációs csatornát is jelentenek a kollégák, a politikusok, a kivitelezők és a laikusok felé. A tapasztalat szerint az építészek rajzait leginkább az építészek értik: a laikusok (persze nagy egyéni

különbségekkel) a rajzból általában kiolvassák a térszerveződést (pl. alaprajz), de az ennél bonyolultabb térkapcsolatokat már nem.

Kivételesnek számít, hogy egy majdani építész a formális képzés megkezdése előtt nevezetes épületek iránt érdeklődjön és építészeti minőségük okán ezek legyenek meghatározó élményei gyerekkorában. A később építésszé váló gyerekek számára sem a nevezetes épületek, híres terek a környezeti önéletrajz fontos helyei, hanem a nagyszülők kertje, a játszótér, a kiserdő és a gyerekkori búvóhelyek (Cooper Marcus, 1992) gyerekkorából. Az egyetemi képzés megkezdése táján (elhatározás, felvételre készülés) és főleg a tanulmányok során fordul az építészhallgatók érdeklődése a mindennapi élményektől és helyektől az építészet szakmai látásmódja felé. Az építészti tudás, különösen a tervezés oktatása speciális helyzetű más szakterületekhez, például a mérnöki tudományokhoz vagy orvostudományhoz képest: az építészeti vizsgálatok és tervezés gyakran alapul – a szakmai tudás mellett – kreativitáson, fogékonyságon, intuíción (Atamewan & Ebong, 2014). A hétköznapi tapasztalat és a kutatások is igazolják tehát, hogy a tervezési szakemberek – és ezen belül különösen az építészek – más mentális konstruktumrendszerrel értékelik meg és értékelik a környezetet, mint a laikusok. Eltérő mind a környezetet konceptualizációjára használt fogalomrendszerük (Groat, 1982), mind a tér- és épületértékelési konstruktumkészletük (Brown & Gifford, 2001), mind a szociális reprezentációik (Hubbard, 1996). A vizsgálatok (pl. Wilson & Canter, 1990) kimutatták, hogy ezek a mentális struktúrák az egyetemi képzés minden évével egyre „építészibb” irányba alakulnak. Többdimenziós jelentésmérő módszerekkel is igazolták, hogy az építészek mentális jelentésstruktúrái más dimenziók mentén szerveződnek, mint a laikusoké (pl. Brózik & Düll, 2004).

Összegezve: bár gyerekkori tértapasztalataik a fontos helyekről ugyanolyanok – az építészek (véltetően az egyetemi képzés hatására) a tér-laikusokhoz képest több szempont mentén, integráltabban, árnyaltabban, egyszóval szakértőbben észlelik/ítélik meg az épületeket, tereket. Tapasztalataik, értékeléseik kifejezésére, kommunikálására számos téri jellemzőt is magába foglaló vizualizációs eszközzel, módszerrel rendelkeznek. Az építészek szakmai készségei, vélekedései, eszközei és tudása összetett rendszerbe szerveződnek az egyetemi képzés alatt és a szakma gyakorlása közben, amely alapjában és markánsan tér el a laikusok naiv környezeti kompetencia alapján kialakított térreprezentációitól. Ugyanakkor a hétköznapi emberek környezeti reprezentációi mások ugyan, de nem kevésbé összetettek, mint az építészeké: a tervezőnek logikája, a lakónak kompetenciája van (Navez-Bouchanine, 1995).

Vizsgálati módszer, résztvevők

A vizsgálatban 100 fő⁵ kezdő „térszakértő”, és 87 fő⁶ kezdő humán szakértő, „tér-laikus” rajzolta le első önálló kültéri környezethasználat helyszínét. Feladatuk az volt, hogy tanítási órán, egyénileg rajzolják le a kiosztott A4 méretű feladatlapra azt a települési környezetet, amit először kezdtek önállóan használni (ahova először mehettek egyedül – a szociofizikai önállóság első külső tere), jelölve a rajzon a mindennapi és a tájékozódást segítő intézményeket/épületeket, a nevezetességeket, és azokat a helyszíneket, amelyekhez érzelem, emlékek, események fűződtek számukra. Rákérdeztünk a nemükre, valamint aktuális, illetve a felidézett önálló térhasználat idején érvényes életkorukra. Kértük, hogy nevezzék meg formálisan és informálisan (ha pl. volt beceneve) a lerajzolt települést vagy településrészt, és jelöljék meg egy hétfokú skálán, hogy mennyire érezték jól magukat a rajzhoz kötődő időszakban a településen (1: nagyon rosszul, 7: nagyon jól).⁷

Feldolgozás, eredmények

A mentális térképeken szakértői tartalomelemzést végeztünk (kvalitatív elemzési fázis), majd a rajzokat beavatott és naiv kódolok elemezték a kialakított kategóriarendszer mentén, végül az adatokat statisztikai elemzésnek vetettük alá (kvantitatív elemzési szakasz).

Szakértői tartalomelemzés: kategóriarendszer kialakítása és alkalmazása - eredmények

A kategóriarendszert 6 kutató⁸ (PhD–hallgatók) dolgozta ki. Az ábrázolás módja, elemei és az ezek közötti relációk szerint két főkategória⁹ (képszerű és térképszerű) formálódott meg. A képszerű főkategória 4 (K1–K4), a térképszerű

⁵ A BME Építészmérnöki Karán építészetet tanuló elsőéves egyetemisták, 42 férfi, 56 nő – 2 fő neme nem ismert, átlagéletkor 19,08 év, szórás=0,94; min.18, max. 23.

⁶ Az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karán pszichológia (BA és MA) és interkulturális pszichológia és pedagógia szakos, valamint a KRE Bölcsészettudományi Karán pszichológia szakos egyetemisták, 27 férfi, 59 nő – 1 fő neme nem ismert; átlagéletkor 21,13, szórás=2,91; min=18, max=39.

⁷ A feladat alapötletét és az építészhallgatókkal az adatfelvételt köszönöm Szabó Juliannának (BME Urbanisztika Tanszék).

⁸ Hülber Attila, Somogyi Krisztina, Keszei Barbara, Perczel Júlia, Peres Krisztina, Szentiványi Dóra.

⁹ A képszerű főkategória jellemzői például: ránézeti vagy perspektivikus ábrázolás az uralkodó, valós, két lábbal a földön álló nézőpont, egymás előttiség–mögöttiség érzékelhető, így a kitakaras megjelenik, felvillannak a fontos képek, de nincs téri reláció közöttük. A térképszerű főkategória jellemzői, hogy a kép összhatásában felülnézeti, de az elemek, akár mindegyik, lehetnek oldalnézetből ábrázoltak, a megjelölt elemek között megfelelő vagy „hibás” relációk (gyakran, de nem kötelezően utak) vannak, sematikusán ábrázol – a térképjelzések ikonikus logikájához hasonlatosan, így jellemzően házacskaformával jelöli az épületeket, avagy feliratozza.

2 (T1, T2) az ábrázolt térhasználat szempontjából beszédes nevű alkategóriára¹⁰ volt bontható. Kategórián kívüli elemzési szempontok is körvonalazódtak¹¹.

A kategóriarendszer mentén a kódolást részben beavatott¹² kódolók elemezték végig a mentális térképeket, másrészt nem beavatott, naiv¹³ megítélők.

A statisztikai elemzést¹⁴ az SPSS 21.0 statisztikai programcsomaggal végeztük.

Az eredmények szerint a beavatottság hatással volt a kategóriák és az alkategóriák azonosíthatóságára, valamint a szubjektív ítéleteknél is az látható, hogy a beavatott kódolók kódjai jóval inkább „mutatnak egy irányba”, vagyis egyezik az ítéletük az egyes rajzok kapcsán.

Összességében az építészek nagyjából fele-fele arányban készítettek képszerű és térképszerű rajzokat. A laikusok viszont inkább térképszerű ábrázolásmódot választottak¹⁵. Ugyanakkor mindkét csoportban messze a T1 („Ezen az útvonalon mentem”) ábrázolásmód volt a legnépszerűbb, ami elsősorban a bejárt útvonalat és környezetét mutatja be, azt láttatva „objektív” felülnézeti távolságból, hogy honnan hova jutott el annak idején a rajzoló. A képszerű ábrázolásmódok közül kitűnik, hogy a K3: „Az otthonom a világ közepe, innen indultam el szerteszét a világba” alkategóriát kevesen alkalmazták. Nemi eltérések – bár a szakirodalom alapján feltételezhetőek voltak – nem jelentek meg az ábrázolásmódok tekintetében.

A szubjektív kategóriák szerint a laikusok kevésbé személyes és kevésbé kidolgozott képeket rajzoltak a megítélők szerint, míg koherencia tekintetében nem volt különbség a két csoport között. Ez érdekes, hiszen az intuíció szerint éppen a humán szakértő, térlaikus vizsgálati személyekkel kapcsolódna össze inkább a személyesség. A két vizsgálati csoport közötti eltérések hasonlóak az egészséges megítélés esetében tapasztaltakhoz: a képszerű ábrázolásmódot alkalmazó építészhallgatók személyesebb és kidolgozottabb mentális térképeket rajzoltak, koherenciában viszont nem mutatkozott eltérés. Ez arra is utalhat, hogy a képszerű, rátekintő ábrázolásmód alkalmat ad a személyesebb

¹⁰ K1. „Ahova elsőként mentem”, K2. „Mentem, mentem, mendegéltem”, K3. „Az otthonom a világ közepe, innen indultam el szerteszét a világba”, K4. „Itt is, ott is, amott is voltam”. T1. „Ezen az útvonalon mentem”, T2. „Ebben a környezetben találok meg azt/azokat a helye(ke)t, ahol elsőként voltam.”

¹¹ A rajz lehet 1. egyszínű / színes, 2. lehet rajta irányjelzés / ez hiányozhat; 3. elemei tartalmilag lehetnek: ember/ek; állat/ok; növény/ek; jármű/vek; ikon/ok; felirat/ok; szöveg/ek, 4. a bejelölt elemek a kért előzetes kategóriákba (m: mindennapi intézmények, épületek, t: tájékozódást segítő, n: nevezetességek, e: érzelem, emlékek, események) sorolva. A kategóriarendszert kidolgozók kialakítottak szubjektív értékelési szempontokat is, amelyek mentén a mentális térképek négyfokú skálák mentén egészségesen ítélték meg átfogó, szubjektív szempontok szerint: 1. személyesség, 2. kidolgozottság, 3. koherencia.

¹² Lendvai Lilla, Szentiványi Dóra, Perczel Júlia.

¹³ Fülöp Andrea, Salamon Júlia, Szijártó Ádám.

¹⁴ Az adatelemzést köszönöm Brózik Péternek.

¹⁵ Az eredményeket számszerűen terjedelmi okokból nem tüntetem fel a tézisekben – az értekezésben minden adat hozzáférhető.

tartalomkifejezésre, de az is lehetséges, hogy a személyesebb élmény a megfelelő vizualizációs eszközök birtokában (erre utal a kidolgozottság) módot teremt a helyzet teljesebb áttekintésére, és így nyilvánul meg a pszichés tartalom a képszerű ábrázolásmódban. Ezt támasztja alá, hogy – mint a korrelációs (Pearson r) elemzésből kiderül – a személyes ábrázolásmód és a kidolgozottság a teljes mintában és mindkét vizsgálati csoportban erős együttjárást mutatott. A képszerű ábrázolásmód esetében kimutatott eltérések eltűntek a térképszerűen ábrázolt mentális térképek esetén: egyik kategóriában sincs különbség az építészhallgatók és a térlaikus egyetemisták rajzai között. Megállapítható, hogy a csoportok között igazából az ábrázolásmód hordozza a különbséget. Nem mutatkozott összefüggés (Pearson r) sem a teljes mintában, sem a térlaikus – térszakértő csoportban a szubjektív értékelésen keresztül mért rajzminőség–kategóriák (személyesség, kidolgozottság, koherencia) és aközött sem, hogy az első önálló környezethasználat idején hogyan érezte magát a rajzoló a településen. A szubjektív mutatók korrelációs mintázata a két csoportnál némiképp eltérően alakul: az építészhallgatóknál a személyesség és a koherencia, valamint a kidolgozottság és a koherencia között gyengébb, a személyesség és a kidolgozottság között viszont erős együttjárás mutatkozott. A térlaikus csoport esetében a személyesség és a kidolgozottság, illetve a kidolgozottság és a koherencia között találtunk erős együttjárást, a személyesség és a koherencia között pedig közepes korreláció mutatkozott. Összehasonlítva jóérzés–mutatókat, az építészhallgatók és térlaikusok nem térnek el a településsel kapcsolatos érzéseiket tekintve.

Ha az ábrázolásmód alkategóriái szerint vizsgáljuk a személyesség, kidolgozottság és koherencia szempontokat, kitűnik, hogy a T1 ábrázolásmód „lóg ki” a többi közül: ez a legkevésbé személyes, kidolgozott (és a K4 a legkevésbé koherens). Láttuk, hogy a laikusok rajzainak többsége ebbe (a T1) kategóriába került. A korrelációs (Pearson r) elemzés azt mutatta, hogy a rajzon bejelölt, kitüntetett helyek száma nem jár együtt erősen egyik szubjektív megítélési jellemzővel sem. Elhanyagolható pozitív összefüggés mutatkozik a személyesség és a bejelölt mindennapi épületek száma között, és szintén nagyon gyengén, ám negatívan korrelál a kidolgozottság és a nevezetes épületek mennyisége. A koherencia egyik bejelölt hely darabszámával sem mutat összefüggést, ami nem meglepő. Viszont az egyes helyek száma egymással rendre közepes pozitív korrelációt mutat: a mindennapi épületek száma rendre pozitívan korrelál az érzelmileg fontos, a tájékozódási és a nevezetes pontok számával; a tájékozódásban kitüntetett helyek mennyisége ezen kívül rendre pozitív együttjárást mutat az érzelmileg vagy események miatt jelentős és a nevezetes helyek számával; és végül, ezeken túl, a nevezetes helyek száma pozitívan korrelál az érzelmileg fontos pontok mennyiségével.

Tekintve, hogy – mint az ábrázolás alkategóriák definícióiból is kitűnik – eltérő lehet a lerajzolt települési környezet nagysága, így elképzelhetőnek tűnt, hogy az ábrázolásmód alkategóriái (K1–K4 és T1, T2) különböznek a megjelölt elemek (M, T, N, E) számában. Az ANOVA elemzés valóban azt mutatja, hogy a

képszerű ábrázolásmód esetén a K4: „Itt is, ott is, amott is voltam” kategóriában, illetve mindkét térképszerű ábrázolásmód esetén (T1: „Ezen az útvonalon mentem” és T2: „Ebben a környezetben találsz meg azt/azokat a helye(ke)t, ahol elsőként voltam”) mindegyik elem gyakrabban fordul elő. Általánosságban az mondható, hogy a K1 ábrázolásmód és a K4, T1 és T2 ábrázolásmódok között szignifikánsak az elemszámok átlagos különbségei. Mindez újra arra utal, hogy az elemszámok a választott ábrázolásmóddal vannak összefüggésben.

Az eredmények értelmezése

A kutatás eredményei szerint mindkét vizsgálati csoport tagjai jól megítélhető, kategorizálható mentális térképeket produkáltak, tehát a szakirodalommal egybehangzó módon a mentális térképezés (a rajzolással szembeni kisebb–nagyobb ellenállás legyőzése után) a laikusok számára is jól alkalmazható szociofizikai kontextust kifejező módszer.

A mentális térképeket – az ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégiának megfelelően – kvalitatív (kategóriarendszer kialakítása, kódolás) és kvantitatív (statisztikai feldolgozás) elemzésnek vetettük alá. A kategóriarendszerben az ábrázolás módja, elemei és az ezek közötti relációk szerint két főkategória (képszerű és térképszerű) formálódott meg, amelyek további alkategóriákra bomlottak. Ezen kívül a rajzokat kódoltuk még formai és tartalmi jellemzőik szerint és szubjektív értékelési szempontok mentén is.

Ábrázolásmód tekintetében a két vizsgálati csoport markánsan elkülönült: az építészek kiegyensúlyozott, fele-fele arányban készítettek képszerű és térképszerű rajzokat, a térlaikusok viszont inkább térképszerűen ábrázolták az első, önállóan használt környéket. Nemi eltérések nem mutatkoztak. Elemzésünk eredményei alapján erősen valószínűsíthetjük, hogy a térképszerűség ebben a vizsgálatban nem pusztán a téri relációk árnyaltabb ábrázolására szolgált (ez alapján feltehetően nagyobb arányban jelent volna meg ez az ábrázolásmód az építészhallgatóknál), hanem a téri viszonyok megjelenítésével együtt egy, még nem régi (egyetemisták esetében a serdülőkor még nem vész a múlt kódébe) énközei esemény elmesélésének képi kifejezésmódja is. Az, hogy az ábrázolásmódok közül mindkét csoport tagjai jellemzően az útvonal mentén történő bemutatást választották, ugyancsak ezt támasztja alá: ez a kifejezésmód egyaránt lehetővé teszi a térvizonyok ábrázolását (elsősorban térszakértelem) és a történetyszerű téri folyamatmesélést (elsősorban humán szakértelem, de az énközei, nem régi élmény miatt az építészhallgatóknál is erős pszichológiai háttér-folyamat lehet). Az otthoni kiindulású rajzi ábrázolás háttérbe szorulása szintén arra utal, hogy kevésbé a térábrázolási szakértelem megléte vagy hiánya munkált a mentális térképek készülésekor, sokkal inkább – a vizsgálati csoportokban egységesen – az élménybemutatás dinamikája. Némileg meglepő módon, a térlaikusok rajzoltak kevésbé személyes mentális térképeket, ami viszont nem volt meglepő, hogy az ő rajzaik kevésbé kidolgozottak voltak. Koherencia tekintetében nem volt különbség a két csoport között, ami ismét a mögöttes

élményfeldolgozás pszichológiai dinamikájának egységességére (és nem a szakmai eltérések meglétére) utal. Az ábrázolásmód nagyon meghatározó: a képszerűen rajzoló építészhallgatók személyesebb és kidolgozottabb mentális térképeket produkáltak. Nem kizárható, hogy minél személyesebb az élmény, a megfelelő vizuális kifejezőeszközök és –készségek birtokában levő jövőző szakember annál jobban tudja ábrázolni a helyzet koherens jelentését, de több, egy irányba mutató eredmény is inkább azt az értelmezést támasztja alá, hogy a képszerű, „rátekintő”, koherens, a téri relációkra kevésbé összpontosító ábrázolásmód alkalmas a személyesebb, kidolgozottabb tartalomkifejezésre (jobban láttatni engedi az énközei esemény dinamikáját). Ugyanakkor – minthogy a szubjektív dimenziók szerveződési mintázata különbözött a két szakmai csoport esetében – érdemes a továbbiakban részletesebben és módszertani finomításokkal vizsgálni az élmények, a szociofizikai életemények vs. a képzés, a készségek közvetlen és közvetett szerepét a személy–környezet tranzakcióban, és annak kifejeződéseiben.

Összegezés

A két vizsgált (kezdő térszakértő és térlaikus, kezdő humán szakértő) csoportnak az első szociofizikai önállósági kontextust kifejező mentális térképei között tehát a leglényegesebb különbség a választott ábrázolásmódban volt: az építészek egyaránt rajzoltak képszerű és térképszerű mentális térképeket, míg a laikusok inkább térképszerű ábrázolásmódot választottak. Gyakorlatilag minden további eredmény ezt az eltérést támasztja alá. A vizsgálat feltáró jellegéből adódóan nem lehet egyértelmű választ adni arra, hogy ez a markáns különbség pszichológiai értelemben mire vezethető vissza, mire utal. Az eredmények alapján nem zárható ki, hogy az elsőéves építészhallgatóknak ennyire közvetlenül a képzés megkezdése után még nincs átütő szakmaiságuk. De az is lehetséges, hogy a rajzok elemzéséből ebben a vizsgálatban nem vált ki olyan kategória, ami kifejezné ezt. Ez utóbbi állításunk alapján mondhatnánk, hogy megfelelő, a „szakmaiság” egyértelmű vizsgálatára alkalmas indikátorokat ebben a feltáró kutatásban nem sikerült meghatározni. Számomra azonban mindkét említett alternatívánál elfogadhatóbb az az értelmezés, hogy ez a feltáró vizsgálat rávilágított arra, hogy az építészek és a térlaikusok világlátásának és –ábrázolásának eltéréseit érdemes a megszokott, a környezetpszichológiai szakirodalomban általában tárgyaltnál tágabb kontextusban kezelni és kutatni. A környezetpszichológiában többnyire olyan kutatásokat végeznek, amelyekben objektív környezeti helyzeteket (épületeket, tereket, téralkotókat) kell viszonylag objektív dimenziók és jellemzők mentén megítélni. Ezekben a helyzetekben az építészek szakmaisága világosan elkülönül a térlaikusok naiv környezeti kompetencia mentén definiálható környezetészlelésétől és –értékelésétől. Ha azonban énközei, intenzív pszichológiai töltetű szociofizikai helyzeteket (és az első önálló környékhasználat ilyen) ábrázoltatunk a mentális térképezés képi kifejezési módszerével, akkor (különösen az építész szakmai szocializáció

kezdetén) azt találjuk, hogy a környezeti önéletrajzi élmény, a mindennapi énközei tapasztalat szakmai orientációtól majdnem függetlenül megnyilvánul ennek a pszichológiailag fontos szociofizikai kontextusnak a képi kifejező ábrázolásában. Ezért az általam kínált értelmezés, hogy ha a vizsgálati személyek (kezdő építészek és téralkusok) esetében a mentális térképezéssel ábrázolandó szociofizikai esemény időben még nagyon közeli és egyúttal énközei is, akkor a személyeket a kontextus pszichológiai dinamikája arra indítja, hogy inkább térképszerű ábrázolásmódot válasszanak, amelyben ebben az esetben – mint több eredményünk is alátámasztja – nem önmagában a téri relációk ábrázolása a fontos, hanem az élmény pontos elmesélése a téri szituáció részletes ábrázolásán keresztül. Az építészek esetében a kétfajta ábrázolásmód (képszerű vs. térképszerű) azonos mértékű alkalmazása arra is utalhat, hogy ők inkább támaszkodhatnak alternatív ábrázolási, vizuális kifejezési készségekre, így módjuk van eltérő kifejezésmódok között választani (ami visszairányítja a figyelmet a szakmai szocializáció szerepére, bár némileg bonyolultabb megvilágításba helyezi azt).

Második vizsgálat_Egy kistelepülés (alsómocsolád) környezetpszichológiai vizsgálata: a lokalitásélmény

2014. októberben felkérésre¹⁶ kapcsolódtam be környezetpszichológus szakértőként Alsómocsolád 2014-ben alakult Jövő Szövő Műhelyének munkájába. A községben a polgármester vezetésével 1990 óta intenzív fejlesztési munka folyik, amelynek fontos részét képezi a részvételi településalakítás (a falu lakosságának rendszeres kérdőíves megkérdezése és közösségi összejöveteleken interaktív véleménycsere). Az alapprobléma, amire megoldásokat keres a team, hogy miként lehetne Alsómocsolád lakosságát megduplázni (cél a 600 fős lakolétszám), természetesen a megfelelő feltételek megteremtésével. Mivel a születések számából ítélve a természetes szaporodás ezt nem fogja előidézni, így a polgármester az ún. „vándorlási nyereségre” (Balogh, 2014), vagyis a beköltözésekre számít, és ezt minden hatékony és pozitív eszközzel motiválni kívánja. A Jövő Szövő Műhely ennek megoldására szerveződött.

A Műhely munkájában aktív résztvevőként észrevettem, hogy az igen szerteágazó, számos szakmai és használói szempontot figyelembe vevő munkában alapvető és természetes tényként kezeljük, hogy a község jelenlegi lakói nemcsak partnerek lesznek a majdan bekövetkező tervezett változásokban, hanem konstruktívan, aktívan, saját maguk és a közösség megelégedésére vesznek majd részt a rövid távú folyamatok és a hosszú távú stratégia megvalósításában. Az Önkormányzatnak gazdag tapasztalata van arról, hogy a lakosság együttműködő és részt vesz a participatív folyamatokban. Erre vonatkozóan azonban semmilyen objektív, tudományos igényű, követő monitorozás nem zajlott, sem a részvételi folyamatok önálló értékelésére, sem annak bejósolására, hogy a lakosság energiái

¹⁶ Köszönöm Kálló Miklósnak, hogy bevont a munkába.

meddig tartanak, milyen kapacitásokkal lehet számolni az elkövetkezendőkre, meddig hajlamosak részt venni a folyamatokban, és ami a legfontosabb: hogyan fogják fogadni azokat a nagy változásokat (létszám megduplázódása, idegenek beköltözése, környezethasználat módosulása és így tovább), amelyek a tervek szerint az elkövetkezendő kevesebb mint másfél évtized alatt le fognak zajlani. A változásoknak a tervezettségben mindig a pozitív oldala került elő, azonban a fontos figyelembe venni, hogy a személy–környezet tranzakcióban bekövetkező változások (pl. költözés, Horvát, Dúll & László, 2006, 2011) megterhelőek, akár a személy, akár a környezet oldaláról történnek. A helykötődés mindenképpen módosul. Ez megterhelő az egyénnek és a csoportnak is, a környékkel / településsel kapcsolatos környezeti stressz (pl. Taylor, 1982) léphet fel. Mindez erősen összefügg az átélt érzelmi állapotokkal, a pszichológiai jólléttel, az értékkel és az élettel való elégedettséggel. Az emberek a kedvelt helyeket óvják, fejlesztik, támogatják az ottani történeteket. A lakosok erős, stabil, pozitív helykötődése és –identitása (főleg, ha rugalmasság és a változások támogatása társul hozzájuk) a település mindennapi működésének pszichológiai alapját jelenti. E gondolatok eredményeként az egyik Műhelyen azt javasoltam, végezzünk el egy tudományos kutatást, amely feltárja a lakók és a település tranzakcionális viszonyát, azokat a tudatos és nem tudatosuló, látens állapotokat/folyamatokat, amelyek meghatározóak lehetnek a fejlesztés sikerében: ilyenek a helykötődés, a helyidentitás, a település pszichológiai jelentése, a jóllét, az értékek és az elégedettség.

Alsómocsoládról és az aprófalvak problémáiról

Alsómocsolád Baranya megye északi részén fekszik. Természeti adottságai nagyon jók, ám az aprófalvak¹⁷ minden problémájával küzd (vö. Tigerné Schuller, Almásiné Tóth, Rácz, Bokor, & Haffner, 2014). Fejlesztésükre – a rendszerváltás előtti idők maradványaként – nincs egységes stratégia (Balogh, 2014), így a kedvezőtlen geográfiai/gazdasági/társadalmi helyzetű aprófalvakra több mint harminc éve látványos népességfogyás jellemző. Kitorési lehetőségként tartották számon a falusi turizmust, azonban kevés település tudott átütő sikert elérni, ráadásul a turisták jelenléte önmagában nem azonos a gazdasági előrehaladással. Ha betelepülőkről van szó, akkor ők jellemzően nemcsak a környezetpercepcióban térnek el a helyiektől, hanem a térhasználatban, a mobilitásban, az attitűdökben, a gazdasági helyzetben stb. Ezzel szemben sokak szerint Alsómocsolád „előremenekült a község számára is hasznosuló »emberi tőke« megtartásának érdekében [...] végső soron sikerrel megvalósított, merész kezdeményezés[ek]kel” (Kovács & Rácz, 2008. 302 – beszúrás DA). A több mint

¹⁷ Aprófalú az a település, amely lélekszáma 500 fő vagy ez alatti. A 2011-es népszámlálás idején Magyarországon 1128 aprófalut (a hazai településállomány 35,8%-a) tartottak számon. „A legtöbb Baranyában, Zalában és Borsod-Abaúj-Zemplénben fekszik, de ma már elmondható, hogy egyetlen olyan megye sincs, ahol ne lenne aprófalú. Baranyában a megye településeinek már közel 70%-a tartozik az aprófalvak közé, de Zalában és Vasban is közel 2/3 az arányuk” (Balogh, 2014. 135).

negyedszázados aktív szervezés, munka, pályázás eredményeként a faluban számos projekt, beruházás jött létre. Összességében *a községben lezajlott és tervezett változások tehát izgalmas és fontos terepet teremtettek egy környezetpszichológiai vizsgálathoz*, bár *egy település fejlesztési folyamatában ritkán vesz részt környezetpszichológus*¹⁸, különösen itthon nincsenek ennek előzményei. Annak ellenére, hogy a tervezett közösségépítés hosszú hagyományra tekint vissza például a(z) ennél sokkal fiatalabb) környezetpszichológia szülőházájában, az USA-ban, a nemzetközi szakirodalomban is alig található ilyen munkáról beszámoló tanulmány, tisztán környezetpszichológiai kutatás pedig különösen kevés van a témában. Néhány adat van arról, hogy a környezetvesztesség élménye általában és a települési környezeteken is gyakran származik területiális konfliktusokból vagy területiumvesztésből (Green, 2005). A település – sőt, annak köztere, középületei is (Düll, megjelenés alatt 2016) – környezetpszichológiai értelemben territóriumok kombinációi, amelyekhez helykötődés is kialakulhat, és a helyidentitásban is szerepet játszanak. A pszichológiailag kielégítően kijelölt territóriumok a mások és önmaguk számára megfelelően kifejezett csoportidentitást és az ezen az alapon jól szabályozható érintkezéseket is jelentenek az emberek számára. A település helyeihez tudatos és nem tudatosuló tulajdonlásélmények társulnak, amelyek akkor is sérülhetnek, ha például a megnövekedett használólétszám miatt a helyhasználatot újra kell definiálni (O'Brien, Gordon, & Baldwin, 2014).

A tranzakcionális felfogás szerint a helykötődés és a helyidentitás számos, településsel kapcsolatos folyamat és történés háttérében áll, és a történések visszahatnak ezekre a személyes és kollektív szociofizikai folyamatokra. A környezetalakító szakembereknek és a döntéshozóknak mindenképpen érdemes tudatában lenniük ezeknek a folyamatoknak, mielőtt (akár pozitív irányba) megváltoztatnak egy környezeti helyzetet. A társas/társadalmi helyzetben előállt (akár pozitív) változások a fizikai térhasználat átalakulásán keresztül óriási átalakulást hoznak a helyek pszichológiai jelentésében és az emberek helyidentitásában. A deszegregáció, azaz az etnikai elkülönítés megszűnése a Dél-Afrikai Köztársaságban például azt is eredményezte, hogy a helyhasználat rögzült szabályai felborultak és ez az „identitás diszlokációját” (Dixon & Durrheim, 2004. 458) is magával hozta. A szerzők javaslata szerint a deszegregációs folyamatokat meg kell támogatni a megfelelő környezetátalakításokkal (vö. Billig & Churchman, 2003), hogy az új személy-környezet összeállítás, helykötődés és helyidentitás kialakulhasson.

¹⁸ A településfejlesztés mérnöki szempontjai között ott szerepel „a településfejlesztés társadalmi megalapozása” (Meggyesi, 2006. 45), a közösségfejlesztés, a közösségi tervezés, és természetesen a tervezők is a települési társadalommal, elsősorban népességszám, demográfiai adatok, foglalkoztatottsági mutatók, a társadalom szervezeti (pl. önkormányzati) és civil működése mentén (Meggyesi, 2006). Ennek kapcsán számos lehetőség nyílik/nyílhat inter- és transzdiszciplináris együttműködésekre, többek között a környezetpszichológiával.

A környezetpszichológiai lokalitásélmény és a folyamatorientált településtervezés

A település lakosai által tudatosan vagy nem tudatosuló módon megélt, szociofizikai tartalommal telítődött lokalitásminőséget szociofizikai *lokalitásélmény*-nek nevezem. Megközelítésemben az alsómocsoládi projekt egyik környezetpszichológiai kulcsproblematikája a majdan megnövekedő lakosságlétszám miatt megváltozó lokalitásélmény. A beköltözésnek (számos demográfiai, intézményi és gazdasági hatásán kívül) az következménye, hogy a lakosoknak (régieknek és újaknak egyaránt) folyamatosan újra kell definiálniuk hétköznapi szociofizikai helyhasználatukat, territoriális szabályait, ami (kedvezően vagy kedvezőtlenül) megváltoztatja a közösségi kohéziót és a megszokott életstílust. Feltehetően átalakulnak a településsel mint hellyel kialakult pszichológiai kapcsolódások (személyes összekapcsoltság- és integráltságérzés, időbeli és generációs folytonosság élménye stb.). Az emberek tudatos és nem tudatosuló helytulajdonlásélményeik átalakulása közben ezeket a változásokat mindennapjaikban nagyon megélik, még akkor is, ha magukat a módosulásokat tudatosan nehezen tudják megfogalmazni.

Sadan & Churchman (1997) elkülönítik egymástól az eredményorientált és a folyamatorientált település-/várostervezést. Az utóbbiban (szemben az előzővel) a szakemberek fontosnak tartják a helyi tudás és élmények, tapasztalatok szakszerű megismerését, felhasználását a környezetalakításban, és kiemelt szempont a változások rendszeres követése is. Ehhez fel kell térképezni a helyi lakosok önérvényesítési képességének szintjét, fel kell tárni ennek az összefüggéseit a környezetészlelésükkel és a szerepek percepciójával, a kommunikációjukkal és így tovább. A városok, települések, környékek működésének megértésében és fejlesztésük folyamatában a szociológiával, a kriminológiával, és a geográfiával együtt a pszichológiának fontos szerepe lehet (Wandersman & Nation, 1998). Ehelyütt a (környezet)pszichológia jelentőségére hívom fel a figyelmet.

A kutatás alapkoncepciója és céljai

Az ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégiára épülő vizsgálat az alsómocsoládi Jövő Szövő Műhely kezdetben inter-, manapság már egyre inkább transzdiszciplináris részvételi településfejlesztési folyamatába illeszkedik. A településfejlesztés legalapvetőbb célja Alsómocsolád jelenlegi lakosságának (az Önkormányzat adatai szerint 346 fő, a KSH 2011. népszámlálási adatai¹⁹ szerint 279 fő) megduplázása (600 fős lakólétszám), elsősorban beköltözőkkel. A Jövő Szövő településfejlesztési tervezés egyaránt épít a külső és helyi szakértők sokféle, magas szintű szakmai ismeretére és a helyi lakosság lokális tudására.

¹⁹ Köszönet Halász Levente geográfusnak az alsómocsoládi adatok beszerzéséért.

A lokalitásélmény operacionalizálásának alapfogalmai: jóllét, érzelmek, értékek, lokalitásjelentés, kötődés, elégedettség

Az alsómocsoládi (és a Nivegy-völgyi) vizsgálatban mértünk alapvető egészség- és pozitív pszichológiai jellemzőket (pozitív és negatív érzelmek²⁰, pszichológiai jóllétet²¹, elégedettséget²²), amelyek feltételezésem szerint a feltárni kívánt tudatos és látens helyviszonyulási dimenziókkal (*lokalitásjelentéssel*²³) alkotott mintázataként felvázolható a vizsgálatban résztvevő alsómocsoládi lakosok aktuális lokalitásélménye, amelynek viszonya az emberek értékmintázataival²⁴ elővételezhetővé teszi a településfejlesztési koncepcióban megjelölt változásokhoz való hozzáállást, és az azokban való hosszabb távú, aktív, partneri együttműködési folyamatok realitását. A kutatásban mértünk még szociológiai adatokat²⁵ (pl. családi állapot stb.).

A vizsgálatnak módszertani céljai is voltak: egy általunk korábban kidolgozott környezetpszichológiai kérdőív (Környezeti Szemantikus Differenciál Skála, Düll & Urbán, 1997) és mentális térképezési eljárás (placemetria, Lippai & Düll, 2005, 2007, 2015, 2016) kipróbálása települési kontextusban, valamint új

²⁰ Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (*Positive and Negative Affect Schedule*, PANAS, Watson, Clark, & Tellegen, 1988 (magyarra adaptálta Rózsa, Kö, Krekó, Unoka, Csorba, Fecskó, & Kulcsár, 2008))

²¹ Pszichológiai Jóllét Kérdőív (*Scales of Psychological Well-Being*, Ryff, 1989; Ryff & Keyes, 1995; magyarra adaptálta Oláh, 2005).

²² Élettel való Elégedettség Skála (*Satisfaction with Life Scale*, SWLS, Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985) magyar nyelvű, módosított változata: SWLS-H (Martos, Sallay, Désfalvi, Szabó, & Ittész, 2014; Településsel való Elégedettség Skála (SWSS²², Düll, 2014b); Otthonnal való elégedettség Skála (SWHS, Sallay & Martos, 2014).

²³ Az értekezésben az alsómocsoládi és a Nivegy-völgyi kutatásban a település (illetve a völgy esetében kistáj) környezetpszichológiai leképeződését lokalitásjelentésként operacionalizáltam. A *lokalitásjelentés* fogalom bevezetését az indokolja, hogy a települések, amelyek az emberek életében kitüntetett szerepet játszanak (pl. szülőfalu vagy –város, lakóhely, hétfégi telek települése stb.), a hely-identitásuk meghatározásában és fenntartásában is kiemelt szerepűek. Az alsómocsoládi kutatásban (és a Nivegy-völgyi vizsgálatban is) felmértük a település látens és tudatosuló jelentését, a lokalitás-jelentést. A lokalitásjelentést a vizsgálatban három konstruktum mérésével operacionalizáltam: 1. a konnotatív helyjelentés: Környezeti Szemantikus Differenciál Skála, KSZD, Düll & Urbán, 1997, 2. településkötődés: Településkötődés Skála (TKS1, Düll, 2014c), 3. látens helyjelentés: placemetria (Lippai & Düll, 2005, 2007, 2015). A placemetria egy mentális térképezési módszer, amely analógiás megközelítéssel a szociometriai vizsgálat azon részének alkalmazása fizikai környezetre. Feltárja a társas környezet egységeinek érzelmi hierarchiáját, funkció szerinti megoszlását. A placemetria – analógiás alapon – abból indul ki, hogy az emberek és helyeik között kapcsolat, tranzakció van: az emberek megközelítés–elkerülés (Russell & Mehrabian, 1978), vagyis „rokonszenvi” választások mentén tudnak választani a helyek között, és ez a választásstruktúra – a szociogramhoz hasonlóan – vizuálisan ábrázolható, illetve szövetszerűen is megfogalmazható. A placemetria tehát a szocio fizikai környezet egységeinek érzelmi hierarchiáját, funkció szerinti megoszlását tárja fel az egyén vagy a csoport szemszögéből (Lippai & Düll, 2016).

²⁴ Értékpórtér Kérdőív (*Portrait Values Questionnaire*, PVQ, Schwartz, 1992/2003; 2003). Köszönöm Berkics Mihálynak, hogy felhívta a PVQ-ra a figyelmemet.

²⁵ Szociológiai Adatok Kérdőív (Düll & Brózik, 2015).

környeztpsziológiai mérőeljárások (Településkötődés Skála, Településsel való Elégedettség Skála) kifejlesztése.

A vizsgálat legáltalánosabb célja a fentiek alapján annak illusztrálása volt, hogy a környeztpsziológiai kutatásnak a tudományos ismeretek szerzése mellett a folyamatorientált településfejlesztésben is fontos szerepe lehet.

Feldolgozás, eredmények

A statisztikai elemzéseket²⁶ az SPSS 21.0 programcsomaggal végeztük.²⁷

A vizsgálatban hozzáférési mintavétellel összesen 62 személy²⁸ vett részt. A vizsgálati mintát – törekedve a kis létszámból származó hátrányok kompenzálására – szociológiai jellemzői (nem, korcsoport, iskolai végzettség, gazdasági aktivitás) mentén illesztettük a KSH 2011. évi megfelelő népszámlálási kategóriáihoz.²⁹ A minta összetételét megvizsgáltuk a KSH adataihoz (2014. évi állapot) viszonyítva. Az adatokból az derül ki, hogy a minta az alsómocsoládi lakosság 2014. évi összetételét megfelelően reprezentálja, kivéve az iskolai végzettséget. A munkanélküliek száma (bár a KSH adatait tekintve megfelelő) nagyon alacsony, így a rájuk vonatkozóan statisztikai elemzés eredményeit sehol nem vettem figyelembe.

Lokálisélmény Alsómocsoládon: eredmények és értelmezés

Alsómocsolád település lakóinak érzelmi állapotára (PANAS) az eredmények szerint az jellemző, hogy a pozitív érzelmek dominálnak, a negatív érzelmek alacsony értéket mutatnak, ami egyértelműen kedvezőnek tekinthető a már zajló és a későbbi településfejlesztés szempontjából.

A pszichológiai jólléttel (Ryff-kérdőív) kapcsolatban az derült ki, hogy az aktivitással, az önállósággal és a kontrollal kapcsolatos pszichológiai jóllétmutatók (autonómia, környezet uralása, személyes fejlődés, életcél) az alsómocsoládiak körében magasabbak voltak a férfiak, a fiatalok, az iskolázottabbak és a gazdaságilag aktívak esetében.

Az univerzális értékekkel (PVQ) kapcsolatos eredmények szerint a vizsgálati mintában eltérő értékekkel azonosulnak a férfiak és a nők (a hagyományos nemi szerepeknek megfelelően a férfiak ambiciózusabbak, fontosabb számukra a kihívás, a kompetencia, a társadalmi elismerés, az anyagi és társadalmi jólét, dominánsabbak, míg a nők biztonságorientáltabbak, fontosabb számukra a harmónia, a stabilitás, a valahová tartozás érzése. valamint a szolidaritás és a

²⁶ Terjedelmi okokból nem közlöm az elemzések számszerű adatait, a részletek az értekezésben hozzáférhetők. A PANAS skálák, a Ryff-kérdőív és a PVQ pszichometriai mutatói nem minden tekintetben adódtak megfelelőnek, de a szerzők maguk is ilyen eredményekről számolnak be.

²⁷ Nagyon köszönöm Brózik Péternek a statisztikai feldolgozást, és köszönöm Urbán Róbertnek a feldolgozáshoz nyújtott hasznos megjegyzéseit.

²⁸ Hiányos adatok: 1 fő; 25 férfi (átlagéletkor=48,24 év, SD=16,97, legfiatalabb 20 éves, legidősebb 87 éves) és 36 nő (átlagéletkor=55,17 év, SD=16,98, legfiatalabb 26 éves, legidősebb 85 éves).

²⁹ *Népszámlálás 2011 – Módszertani megjegyzések, fogalmak.*

<http://www.ksh.hu/nepszamlalas/docs/modszertan.pdf> (letöltés: 2015. 04. 07.)

hagyományok tisztelete). Életkor szerint a fiatalok erősebben azonosulnak a csoportértékekkel, őket jellemzi inkább a változatosság és az izgalom, a kihívások, az élvezetek és az életöröm keresése. Az életkor előre haladtával egyre fontosabbak lesznek a hagyományok és az élethelyzet elfogadása. Az alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkezők a stabilitással és a saját sors elfogadás értékeivel azonosulnak inkább. A családi állapot szerinti csoportok értékpreferenciák tekintetében viszonylag heterogén képet mutattak. Jelentős eltérések elsősorban a nőtlen/hajadon és az özvegy csoportok között mutatkoznak. A gazdasági aktivitás szerinti csoportok közül csak a gazdaságilag inaktív keresők értékazonosulásai jellemezhetők (stabilitás, valahová tartozás, engedelmesség, saját sors elfogadása, mértéktartás, proszociális viszonyulás), ugyanis a munkanélküliek létszáma nagyon kevés, a gazdaságilag aktív keresők pedig nem mutattak markáns értékpreferenciákat.

A magasabb rendű értéknyalábok tekintetében összességében, az egész mintára leginkább az Én-átalakulás (Jóindulat, Univerzalizmus) jellemző, a második legjellemzőbb az Önmegvalósítás (Teljesítmény, Hatalom), végül a Nyitottság a változásra (Önállóság, Ösztönzés, Hedonizmus) és a Konzerválás (Konformitás, Tradíciók, Biztonság) értékei következnek. Ez az értékmintázat összességében kedvezőnek tűnik a településfejlesztés céljait tekintve.

Megvizsgálva a szociológiai változók mentén képzett csoportokat, a kép differenciáltabbá válik. A minta csoportjai leginkább a Konzerválás (Konformitás, Tradíciók, Biztonság) értéknyaláb tekintetében különböznek. A férfiak nyitottabbak a változásra, és inkább azonosulnak az Önmegvalósítás értékeivel, míg a nőket a Konzerválás értéknyaláb jellemzi. A korcsoportok szerinti csoportokban az időskorúakat jellemzi leginkább a Konzerválás értékkategória, és rájuk jellemző az Én-átalakulás (Jóindulat, Univerzalizmus) értéknyalábja is. Az iskolázottság szerinti csoportokban az alapfokú végzettségűek erősebben azonosulnak a Konzerválás értéknyalábbal. A családi állapot szerinti csoportokban mind a Konzerválás, mind az Én-átalakulás értékkategóriával jobban azonosultak az özvegyek, az Önmegvalósítás (Teljesítmény, Hatalom) értékkategória jobban jellemzi a nőtlen/hajadon csoport tagjait, a családban élők viszont nem mutattak markáns értékstruktúrát. A gazdasági aktivitás szerinti csoportokban mind a Konzerválás, mind az Én-átalakulás értéknyalábjával az inaktív keresők azonosultak elsősorban. Ez azt jelenti, hogy már a szociológiai változók mentén is elkülönülnek eltérő értékekkel rendelkező csoportok, amelyek különböző értékorientációjuk miatt másképp motiváltak a változásokra.

Alsómocsolád lokalitásjelentésének (konnotatív jelentés, funkcionális érzelmi tagoltság, településkötődés) feltárásához módszertani vizsgálatokra is szükség volt. Az eredetileg belső terekre kialakított Környezeti Szemantikus Differenciál Skála eredeti formájában külső, települési környezetre nem volt alkalmazható, viszont – számos tétel elhagyásával – két jól értelmezhető látens jelentésfaktort mért ebben a szociofizikai kontextusban is. A két faktor: az Élhetőség és a Karbantartottság (utóbbi faktor szinte ugyanezekkel a skálákkal szerepelt a

korábbi KSZD-ben is, vagyis ez a faktor a nagyobb, települési környezetek lokalitásjelentésében is releváns). Alsómocsolád helyjelentése a placemetriai funkciók mentén viszonylag tagolt és alapvetően pozitív: a pozitív viszonyulás az egész falut is érinti, de a placemetria szerinti 8 helyjelentés–funkció (falurendezvény, ott alvásra alkalmas hely, magas rangú külföldinek megmutatandó, kellemetlen érzést vált ki, bizalmas beszélgetés helyszíne, kellemes érzést vált ki, feltöltődésre alkalmas, sokaknak tetszik) legjellemzőbben 15 épített és természeti hely között oszlik meg. Negatív placemetriai központ nem definiálódott, vagyis a lakosok többsége úgy tartja, nincs kellemetlen érzéseket kiváltó hely a faluban. A falu funkcionális érzelmi jelentéstera a különböző társas léptékek (egész falu közössége, intim interakció, egyéni lét) szempontjából jól tagolt. A legtöbbféle pozitív funkcionális érzelmi viszonyulás is egy olyan helyszín felé irányul, amivel szívesen büszkélkednek, kellemes érzések kapcsolódnak hozzá és intim interakciókra is lehetőséget ad. A településkötődést mérő, e célra kialakított kérdőív (TKS1) már első, 46 tételes változatában is használhatónak bizonyult, de főkomponens–elemzéssel sikerült a konstruktumhoz jobban illeszkedő 24 tételes mérőeszközt fejleszteni. Az elemzésben ezt a főkomponenst hoztuk összefüggésbe a többi mért változóval, és ily módon – a szociofizikai lokalitásélmény mintázatának részeként – a településkötődés mentén is differenciálhatóvá váltak az alsómocsoládi lakosok körében feltárt értékcsoportok (értékklaszterek).

Alsómocsolád lakóinak (különösen a házasoknak) az étellel, településsel, otthonnal kapcsolatos elégedettségi (SWLS-H; SWSS; SWLS) értékei összességében az átlag fölött vannak. Az eredmények szerint ezen belül is leginkább a Településsel való elégedettség értéke átlag fölötti. Ez részben akár a korábbi településfejlesztési folyamatok pszichológiai sikerét is jelezheti, és mindenképpen kedvező a további fejlesztési folyamatok szempontjából. Az Élettel és az Otthonnal való elégedettségben a minta homogénnek mutatkozott. A Településsel való elégedettség az idősek, az alacsonyabb végzettségűek és a gazdaságilag inaktív keresők (azaz a kevesebb változtatási perspektívával rendelkezők) esetében volt magasabb Alsómocsoládon.

Az alsómocsoládi (és a Nivegy-völgyi) kistelepülésvizsgálatban a lokalitásélmény feltárása a személy–környezet tranzakció egy lehetséges operacionalizálásának felel meg, mivel mérésekor egyaránt figyelembe vesszük a vizsgálati személyek pszichológiai jellemzőit és a helyszín szociofizikai, környezetpszichológiai tulajdonságait. A környezetpszichológiai mérőmódszerek kialakítása tranzakcionális koncepcióra alapozva történt meg, és az is fontos alapelv, hogy a vizsgálatot mindig a cél–helyszíneken végeztük. Az alsómocsoládi vizsgálati mintában a tranzakcionalitásra alapozva kerestünk olyan csoportokat, amelyek elkülönülnek a lokalitásélmény (vagyis a személy–környezet tranzakció) mentén. Eredményeink szerint lokalitásélmény szerint az alsómo-

csoládi minta négy, egymástól jól elkülönülő klaszterre volt bontható. A vizsgálati résztvevők alacsony létszáma miatt a statisztikai elemzés nem igazolta a klaszterek (környezet)pszichológiai jellemzőinek eltérő mintázódását, viszont a feltáró korrelációs elemzéssel és a megfelelésre törekvő értelmezés segítségével értelmezhető *klaszterstruktúrát* kaptunk.

Az 1. klaszterbe tartozók (idősebb, alacsony végzettségű, elvált/özvegy, nyugdíjas nők) lokalitásélménye „*a település mint meder*” (azaz életkontextus) szociofizikai mintázattal írható le. Számukra a fejlődés, a változások a hagyományok megőrzésével együtt elképzelhetők. Otthonuk és falujuk jelentős, az étellel való elégedettséggel is összefüggő szociofizikai szinterek számukra, amelyek mindennapi életbeli kapcsolataik és a hagyományok viszonylag állandó medrét jelentik. A folyamatorientált településtervezésnek érdemes figyelemmel lennie arra, hogy ezek az emberek akkor tudnak befogadóak lenni a beköltözők felé, ha számukra a település otthonossága megmarad. A 2. klaszter (fiatalabb–középkorú, magasabb végzettségű, gazdaságilag aktív, gyerekes házaspár/élettársak) lokalitásélménye a „*kinn is vagyunk, benn is vagyunk*” szociofizikai mintázattal jellemezhető. Lokalitásélményük a külső (településszintű) és a belső (otthon-szintű, illetve személyes) egyensúlyon alapul. A folyamatorientált településtervezés során érdemes figyelembe venni, hogy ez a csoport nagyon fontosnak tartja Alsómocsolád szociofizikai jellemzőinek megőrzését, karbantartását, ugyanakkor értékelheti a beköltözések nyomán kialakuló új lehetőségstruktúrákat és átláthatja, hogy a település fejlődése és lakosainak létszámgyarapodása nem zárja ki az általuk nagyra értékelt személyes és településbeli értékek megőrzését. A 3. klaszter (idősebbek, alacsony végzettségűek, aktív vagy inaktív pénzkeresők, gyerekeik kirepülése után 1–2 fős háztartásokban élnek) lokalitásélménye „*a település én is vagyok*” szociofizikai mintázattal írható le. A csoport sokféle tagot foglal magába. Lokalitásélményük mégis koherens: önmaguk elfogadása és az otthonukkal/településükkel való elégedettségük szoros tranzakcióban van. Elképzelhető, hogy pontosan ezért viszonyulnak a változásokhoz meglehetősen ambivalensen. A folyamatorientált településfejlesztés során figyelni kell arra, hogy a település változásai a fontos szociofizikai helyekkel (otthon, település) való elégedettség megváltozásával járhatnak, ami erősen módosíthatja akár saját magukkal kapcsolatos elégedettségüket is. A 4. klaszter (fiatal, magasabb végzettségű, nőtlen, gazdaságilag aktív, szüleikkel élő férfiak) lokalitásélményét a „*röghöz kötött önmegvalósítás*” szociofizikai mintázata írja le. Sajnos, kevesen vannak, úgyhogy számuk alapján messzemenő következtetések nem vonhatók le, azonban kirajzolódott egy sajátos lokalitásélmény kategória, amire érdemes figyelni a folyamatorientált településtervezés során. A csoport tagjai számára az élhető település és az otthonuk nagyon erősen összefügg saját, személyes fejlődésükkel. A beköltözőkkel kapcsolatban valószínűsíthetően befogadó attitűdöt mutathatnak, ám érdemes tekintetbe venni a változásokkal szembeni ambivalenciájukat, és hogy a település változásai (akár

fejlődése) éppen röghöz kötöttségük folytán alapvetően, mélyen hathatnak egész személyes életértékelésükre.

Összegzés

Az Alsómocsoládon elvégzett környezetpszichológiai vizsgálat eredményei szerint, a falu lakosainak viszonyulása településükhöz és saját maguknak a községben elfoglalt helyét illetően eltérő lokalitásélményekkel, különböző személy–környezet tranzakció mintázatokkal írható le. Az Önkormányzatnak és a Jövő Szövé Műhelynek további munkájuk során érdemes figyelembe venniük ezeket az eredményeket. Egyrészt érdemes kommunikálni ezeket a transzdiszciplináris településkutató munkában résztvevő szakemberek felé, másrészt pedig oda kell figyelni ezekre a további participációs folyamatok során. Ily módon az alsómocsoládi községfejlesztés a folyamatorientált településtervezés egyik modellértékű példája lehet.

Harmadik vizsgálat_Környezetpszichológiai kutatás a nivegy-völgyben: egy műemlék plébániaépület felújítása és a lokalitásjelentés ezzel kapcsolatos alakulása

A kutatásban (Nivegy-völgyi műemlék–felújítás környezetpszichológiai elemzése) a személy–környezet tranzakció történeti idői és kollektív helykötődési dimenzióját is görcső alá vettem.

Mind az emlékezeti, mind az identitásfolyamatok szerves kapcsolatban van a szociofizikai környezetekkel és azok változásaival (vö. Düll, 2014a). Egy helynek akkor van jelentése egy személy számára, ha kapcsolódik az élettörténetéhez és a történelemhez. A kulturális örökség lokalitásai olyan helyek, amelyekhez speciális helyérzék (*sense of place*) fejlődik ki. Izgalmas, hogy a műemlék formájának, állapotának változatlansága mellett is változhat a jelentése az emberek számára. Ezt a műemlékvédelem oldaláról is felismerték a szakemberek. Bluestone (2000) meg is fogalmazza az igényt az örökségépületek, tájak humán értékeit feltáró vizsgálatokra. Ezek a példák arra világítanak rá, hogy a történelmi épületekhez, helyszínekhez való pszichológiai viszonyulást érdemes megismerni, vizsgálatokkal megmérni és összefüggésbe hozni a történeti épületek objektív, tudományos értékeivel.

Az európai emberek egy része történelmi, műemléki környezetben tölti hétköznapijait nagy részét. Ezekhez gyakran kollektív tulajdonlásélmény kapcsolódik: a környezetpszichológiai értelemben vett „kollektív tulajdonokat” nagyobb társadalmi csoportok (akár egy egész nemzet) – a mindennapi élet részeként – magukénak érezhetik. Az emlékművekhez, emlékhelyekhez is kollektív tulajdonlásélmény kötődik. Az emlékművek egy csoport múltját, hőstetteit vagy épp fájó veszteségeit szimbolizáló, többnyire művészeti alkotások, amelyek kifejezik a csoport identitását, és egyúttal a kollektív emlékezés is biztosítja a csoport és a többiek számára. A közös használatú helyek részt vesznek az emberek közösségi helyi (lokális) és helyidentitásának

kialakításában, és így az éniidentitás formálásában is. A környezetpszichológiában (nem gyakori) örökségvédelemmel foglalkozó vizsgálatok jellemzően inkább a természeti értékekre (természeti források, védett területek) vonatkoznak. A világörökségi érték (*world heritage value*) és a környezeti érték (*environmental value*) fogalmat is inkább a természeti tájakra értelmezik (pl. Gifford, 2002), és a pro-environmentális értékekhez kapcsolják. A kulturális örökség „magába foglal tárgyi eszközöket, mint történelmi helyek és immateriális javakat, például kulturális gyakorlatokat” (Levi & Kocher, 2013. 913). Az örökség – egyéb, pl. gazdasági értékein kívül - nem pusztán azért értékes, mert az előző generációk építették vagy gyakorolták, hanem mert a mindennapi életben is átélte értéket tulajdonítanak neki az emberek, helyiek és turisták egyaránt. Ezek az értékek egyáltalán nem evidensek, nem következnek magából az örökséghelyszínből, hanem a személy–környezet tranzakció megértésével bonthatók ki. A környezetpszichológia oldaláról egybevág ezzel Reser és Bentrupperbäumer (2005) javaslata, akik az örökségtájak értékeinek, hasznának vizsgálatára interdiszciplináris megközelítést javasolnak, ami szerintük le kell, hogy fedje a természet– és társadalomtudományi, a menedzsment, a politika és döntéshozatal stb. szempontjait az emberekkel (használókkal és nem használókkal egyaránt) zajló széleskörű kommunikációval és együttműködéssel együtt. „A kutatások egyik legfontosabb tárgya a hely szellemének, múltból öröklött, s jövőbe átmertendő karakterének vizsgálata lenne, identitáskeresés ezen említett múlttal, történelemmel, kultúrával, tájjal–környezettel, azokkal a gyökerekkel, amelyek jövőbeli térstruktúráink egyediségét képezhetik” (Finta, 2004. 14). Az örökséghelyszínek esetében mindig alapos vizsgálat történik az építészeti, természeti, helyrajzi, tárgyi, azaz a fizikai környezeti kontextus tekintetében, amely esetenként hatékonyan egészül ki történeti, néprajzi, szociológiai kutatással. Az értekezés fontos állítása, hogy mindezt szervesen kiegészítő *lényegi és alapvető elemzés lehet az örökséghelyszínek környezetpszichológiai vizsgálata, amely elméletileg jelentős és a gyakorlatban is jól használható ismereteket* adhat az ezen helyszíneken élő emberek és az épített és/vagy természeti örökségkörnyezet kapcsolatáról. Az épített vagy a természeti történeti környezet tulajdonságai önmagukban nem jelentenek garanciát az örökséghelyszínek kedvelésére vagy megővésére. Sok esetben a helyszín tetszik az embereknek, fontosnak, sőt, identitásuk szempontjából meghatározónak találják, mégsem áldoznak a védelmére sem anyagi, sem egyéb forrásokat (nem tisztelik, nem megfelelően használják, esetenként rombolják). Az emberek történeti színterek megőrzésére irányuló motivációja gyakran mindennapi tevékenységeikben gyökerezik, máskor a magasrendű értékek sem készítetik őket azoknak a védelmére. A helyiek és a turisták szükségletei, motivációi eltérnek, és gyakran épp az emberi jelenlét csökkenteti hely értékét a látogatók számára. Gyakorlatilag nincs az örökségvédelemnek olyan területe, szférája, amelyben az emberi észlelés, vélekedések, értékek, az egyéni és kollektív emlékezés, a lokális, területei vagy nemzeti

azonosságtudat, illetve az egyéni és csoport–helykötődés és –helyidentitás ne játszana szerepet. A *történeti helyszínekhez való viszonyulás az emberek és színterek tranzakciójának vizsgálatával érthető meg*. Ehhez célszerű és hatékony eszköznek tűnnek a részvételi projektek. Fontos azonban, hogy *az ilyen projekteknek, vizsgálatoknak világszerte nincs még hagyománya*. Olyan új módszerek, eljárások szükségesek, amelyekben a szakemberek sem az örökség-megőrzésben, sem a környezetpszichológiában még nem járatosak. Így természetesen számos szemléleti és módszertani problémával, kérdéssel szembesülnek a tudományterületek képviselői, amikor transzdiszciplináris, részvételi kutatást vagy projektet terveznek és kiviteleznek. A balatoncsicsói (Nivegy-völgy) plébániaépület felújításához kapcsolódó transzdiszciplináris kutatási projektben ezekkel is igyekeztünk szembenézni,

A Nivegy-völgy és Balatoncsicsó földrajzi, gazdasági, társadalmi jellemzői A Nivegy-völgy a Közép-dunántúli régióban, a Veszprém megyei kistérségben fekszik. Öt település alkotja, amelyek közül Balatoncsicsó, Szentantalfa és Szentjakabfa aprófalvak, Óbudavár és Tagyon pedig törpefalvak³⁰ – jellemzően azokkal a problémákkal, mint amit fentebb Alsómocsoládnál említettem.

Az elvégzett környezetpszichológiai kutatás kerete: „A kulturális örökség gazdasági és társadalmi hatásainak feltárása”³¹ (REVEAL)” program volt, amelynek az azóta megszüntetett Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ (továbbiakban Forster Központ volt a gazdája. Környezetpszichológus szakértőként a projektben közreműködő építészek kezdeményezésére³² 2014. júniusában kapcsolódtam be a közös munkába. A projekt³³ alap gondolata, hogy „a kulturális örökség jelentős társadalmi és gazdasági hatásokkal rendelkezik. Azt is feltételezzük, hogy ha a műemlék közelében élő lakók és a különféle szakmai szereplők együtt találják ki a műemléképület régi/új funkcióit és közösen működtetik azt, akkor a kulturális örökséggel hosszú távon, fenntartható módon lehet gazdálkodni. Fontosnak tartjuk, hogy ezekben az örökségi fejlesztésekben a helyi gazdaság, a társadalom, a környezet, valamint

³⁰ 100 fő alatti lakosság szám

³¹ *Economic and Social Impacts of Cultural Heritage* (REVEAL)

(<http://www.forsterkozpont.hu/nemzetkozi-feladatok/nemzetkozi-projektjeink/749> – utolsó látogatás: 2016. 09. 10.).

³² Köszönöm az Építész Stúdió építészeinek, Félix Zsoltnak és Hönich Richárdnak, hogy behívtak a folyamatba.

³³ A projekt vezetői, szakértői és külső résztvevői: projektvezetők: Soós Gábor / Béládi András (Forster Központ); projektkoordinátor: Fogarasi Barbara építész, műemlékvédelmi szakmérnök (Forster Központ); projektmenedzser: Bodorkós Barbara / Nagy Levente (Forster Központ), gazdasági menedzser: Saád Judit (Forster Központ), PR: Babarczy Veronika (Forster Központ). Műemléki kutatók: Somorjay Sélysette, Varga Gábor, Galamb Szusanna (művészettörténészek, Forster Központ). Szakértők: Düll Andrea környezetpszichológus; Nemes Gusztáv szociológus, helyi közösségfejlesztő; Soltész Anikó esélyegyenlőségi szakértő. Vállalkozásfejlesztés: Balázs Tibor vállalkozásfejlesztő (SEED Foundation), Ex Ante. Építésztervezők: Félix Zsolt, Fialovszky Tamás, Hönich Richárd építészek (Építész Stúdió).

a kulturális élet egyaránt jól járjon”³⁴. A projekt tehát a műemlékek sokrétű hatásait vizsgálta a műemléki környezetben élőkre, akikkel közösen részvételi program során, transzdiszciplináris szakértői keretben tervezték meg a plébánia-épület (lásd alább) felújítását és későbbi hasznosítását.

A Forster Központ szakemberei a projekt tervezésekor gondosan igyekeztek választani a számba jöhető, műemlékkel rendelkező helyszínek közül. Végül a Nivegy-völgy, és azon belül Balatoncsicsó mellett döntöttek. A választásban szerepet játszott, hogy a Nivegy-völgyben az 1970-es években intenzív elvándorlás alakult ki, viszont ugyanez időtől kezdve fiatal értelmiségiek telepedtek le a környéken, akik a feltételezés szerint várhatóan fogékonyak lesznek a műemlék-felújítással kapcsolatos változásokra. A projekt elindulásakor összesen 905 fő, vagyis közel ezer lakos élt a Nivegy-völgyben. A helyszínvizsgálatkor kiderült, hogy a nagy hagyományokkal rendelkező borászat jó alap lehet a turizmus lehetőségeinek fokozására. A projekt résztvevői szerint a közeli Káli-medencével nem vetélkedve, azonban a Balaton (nem közvetlen) közelségét kihasználva építhető ki egy – részben a műemlék plébániaépület felújításán alapuló – fenntartható közösségi működésmód a területen, amely egyúttal demonstrálja a műemlékek potenciális társadalmi hatásait, a társadalmasítás hasznát is. Összességében, a Forster Központ a tervezett modellértékű projektjéhez egy olyan műemléki helyszínt keresett, ahol a helyi közösség aktív, részt fog venni a projektben. Több lehetséges helyszín közül így döntöttek végül Balatoncsicsó, a valamikori filiaközpont mellett.

A balatoncsicsói plébániaprojekt lényege és céljai

A plébániaprojekt (Fogarasi, Bodorkós, Dúll, & Nemes, 2015) több, összetett céllal rendelkezett. A beavatkozási cél a műemlékvédelmi cél volt, azaz a balatoncsicsói 300 éves műemlék plébánia épületegyüttesének felújítása. A fő célhoz emellett számos szándék és célkitűzés kapcsolódott: a valamikor a község és az egész völgy vallási és mindennapi életében fontos szerepet játszó parókia átalakításába bevonni a csicsóiakat és a völgy másik négy településének lakosait, hogy közösségi tervezéssel történhessen az átalakítás, ami a későbbi üzemeltetés hasonló alapjait teremti meg. Fontos volt tehát a rendszeresen monitorozott közösségi tervezés, közösségfejlesztés mint tartalmi és módszertani cél: a felújítás tervezése kísérleti jelleggel partícipatív módon zajlott. Ezen belül célként szerepelt, hogy a helyi szereplőkből „élő, működő közösség” jöjjön létre, amely később az épületet közösségi térhasználatban és üzemeltetéssel tudja működtetni. Ehhez üzleti modellt kellett kialakítani az épület fenntartására. Az elképzelés szerint ezek az alapelvek – a fenntartható építészet és a felújításkor beépíteni kívánt környezetbarát technológiák (pl. napelemek) beépítésével együtt – a fenntartható és környezetbarát üzemeltetés irányába hatnak majd. Mindez szervesen kapcsolódik a műemlék-felújítás társadalmasításához és

³⁴ Lásd <http://www.forsterkozpont.hu/nemzetkozi-feladatok/nemzetkozi-projektjeink/749> – utolsó látogatás: 2016. 09. 17.

társadalmi hatásaihoz. A projektnek a konkrét műemléki beavatkozáson és annak társadalmi hatásainak felmérésén túl módszertani céljai is voltak: részben egy, a kulturális épített örökség gazdasági és társadalmi hatásait mérő módszertan kidolgozása volt a cél, másrészt egy ún. „beavatkozási módszertan” kialakítása és összegzése. A tervezési folyamatról esettanulmányok (Babarczy et al., 2015a, 2015b) készültek, amelyek a beavatkozási módszertanra vonatkozó reflexiókat tartalmazzák a különféle szakértők (közösségfejlesztő, szociológus, esélyegyenlőségi szakember, vállalkozásfejlesztő, környezetpszichológus) szemszögéből együttesen nézve, mivel a tervezési és működtetési módszertan átadásra kerül hasonló műemlékek kezelői (önkormányzatok, térségi fejlesztő szervezetek, civil szervezetek stb.) számára. A plébániaprojekt tehát minta-, illetve modellprojekt volt, abban az értelemben is, hogy szisztematikusan elemzett folyamatokkal kívánta támogatni a műemlékvédelem társadalmasításának bontakozó programját.

A projekt tervezett munkafolyamata

A helyszín kiválasztása után az örökségi feltárás, műemléki diagnózis és helyreállítási javaslat következett, majd a transzdiszciplináris team összegzett szakértői diagnózisa, építészeti tervezés, környezetpszichológiai vizsgálat (1. fázis), közösségfejlesztés, vállalkozásfejlesztés, építkezés, környezetpszichológiai vizsgálat (2. fázis), felújított plébániaépület használatba vétele közösségi épületként, környezetpszichológiai vizsgálat (3. fázis: használatba vétel utáni értékelés), a projekt lezárása. Az örökségi feltárás és a műemléki diagnózis folyamata közben kapcsolódtam be a folyamatba. Az összegzett szakértői diagnózisban már a környezetpszichológiai szempontok is benne vannak. A projekt külső okokból a felújított plébániaépület használatba vételével lezárult.

Összegzett szakértői diagnózis

A lezajlott transzdiszciplináris szakértői vizsgálatok eredményeként a következő közös diagnózist állítottuk fel az épületre és szociofizikai környezetére vonatkozóan (ez a diagnózis szolgált a transzdiszciplináris, participatív műemlék–felújítási és területfejlesztés – és természetesen a környezetpszichológiai vizsgálat – kiindulási alapjaként): a plébánia épülete pusztuló műemlék, amelyben és egész környezetében (ideértve Balatoncsicsót és a Nivegy-völgy egészét) látható a kihasználatlan potenciál (helyi közösség fejlődése, vidéki turizmus, kisvállalkozások). A helyi társadalom – bár rendelkezik egy lelkes civil maggal – meglehetősen integrálatlan, egyrészt az érdekkellentétekkel jellemezhető helyi lakosok csoportjai (pl. tősgyökeresek vs. „jöttmentek”) között mutatkoznak konfliktusok, másrészt aktív, erős vallási/szubkulturális/etnikai csoportok (nazarénusok, katolikusok, protestánsok, svábok) működnek a térségben, harmadrészt erős és többoldalú megosztottság mutatkozik éppen a célépület felújításával kapcsolatban. A megfelelő, anyagilag is megtérülő, fenntartható működtetésben hosszabb távon is fontos lesz a település lakóinak részvételi, esélyegyenlőségen alapuló aktivitása. Ehhez

szükség van egyrészt a lakosok közötti kapcsolatok, a közösségi együttműködés fejlesztése Balatoncsicsón belül és a Nivegy-völgy települései között (közösségfejlesztés), másrészt a meglevő gazdasági aktivitások és kompetenciák megtartó növelésére és fejlesztésére (gazdaságfejlesztés). *A felújítás (településfejlesztés) és a közösségfejlesztés hatását érdemes környezetpszichológiai eszközökkel is dokumentálni és mérni:* ennek során meg lehet vizsgálni ezeknek szociofizikai beavatkozásoknak a kapcsolatát a plébániaépülethez (szűkebb beavatkozási helyszín), a Balatoncsicsóhoz (tágabb beavatkozási helyszín) és a teljes Nivegy-völgyhöz meglevő helykötődéssel és a települések lakóinak pszichológiai jóllétével, és a beavatkozások nyomán ezeknek a változásaival.

A vizsgálat alapkonceptiója

A transzdiszciplináris keretek között lezajlott környezetpszichológiai kutatás alap gondolata, hogy a felújításra került balatoncsicsói műemlék plébánia-épületegyüttes környezetpszichológiailag is értelmezhető történeti-kulturális értéke sokszínű, környezetpszichológiai és életminőség-szempontból mérhető. A jelen vizsgálat legáltalánosabb alapfeltevései, hogy – a személy-környezet tranzakció jegyében – a szociokulturális és történeti jelentőséggel bíró szinterek (jelen esetben a plébánia) környezetpszichológiai szempontból jelentésteliek, és ez a helyjelentés mérhető. Mint jelentésteli szociofizikai környezetekhez erős helykötődés alakul ki, ezek aktívan közre játszanak az emberek – helyi térhasználók (lakos, ott dolgozó stb.) és turisták – mindennapi életében. A műemlék és a térhasználók környezetpszichológiai tranzakciói nyomán ezek a helyek tudatosuló és nem tudatosuló módon mindenképpen beépülnek a lokalitás-élménybe és a helyidentitásba. A történettel rendelkező helyekhez az ott lakók jellemzően pozitív (tudatos és nem tudatos) viszonyulással viseltetnek, ám nem minden áron és nem minden feltétel nélkül. Amennyiben felújítják ezeket a jelentésteli épületeket, akkor a felújítás folyamata (illetve a jelen esetben a közösségi tervezés és a közösségi használat) nyomán a műemléki épület/helyszín szerepe a lokalitásélményben mintegy megújulhat, ami tranzakcionális módon visszahatva erősítheti ezeket a környezetpszichológiai folyamatokat. Ezek a mechanizmusok a későbbiekben szerepet játszhatnak a már felújított, működő műemléképület fenntartásában, védelmében.

A lokalitásélmény fogalmának kiterjesztése: települési és földrajzi kistáji lokalitásélmény

Elméleti alapon azt feltételeztem, hogy a fontos kollektív és egyéni jelentéseket hordozó plébániaépület részvételi felújításának előre haladásával párhuzamosan változik a lokalitásélmény elsősorban a balatoncsicsói lakosoknál. A balatoncsicsóiaknál egyaránt vártam a saját településre vonatkozó és az egész völgyre vonatkozó lokalitásélmény erősödését és pozitívabbá válását. A plébániaépület korábbi, teljes völgyre kiterjedő szerepének köszönhetően az egész völgyre vonatkozóan a többi település lakosainál is feltételeztem a lokalitásélmény erősödését. Az alsómocsoládi kutatásban bevezetett *települési lokalitásélmény*

fogalmát a Nivegy-völgyi vizsgálatban is alkalmazom a völgy lakosainak saját falujukkal való szociofizikai tranzakciójuk leírására. Ugyanakkor – mivel az egész völgyhöz kapcsolódóan is mértem a „szociofizikai tartalommal telítődött lokalitásminőséget”, vagyis a lokalitásélményt – a jelen vizsgálat szempontjából a lokalitásélmény egy tágabb értelmezése is kívánatos. A tágabb, egész völgyre vonatkozó lokalitásélményt (földrajzi) *kistáji lokalitásélménynek* nevezem. A fogalom bevezetését környezetpszichológiai szempontból lehetővé teszi és indokolja, hogy a Nivegy-völgy geográfiaailag jól meghatározható, egymáshoz közeli öt településből és természeti környezetükből álló tájegység, amelynek településeit történelmileg és jelenleg is számos gazdasági (pl. bortermelés és –kereskedelem, Nivegy-völgyi borút), társadalmi (egyesületek), vallási, nemzeti-ségi, közigazgatási (iskola, önkormányzatok stb.) és szociológiai-társadalomlélektani (pl. rokoni kapcsolatok) szálak fűzik össze.

A jelen kutatás alapkoncepciója szerint a helyidentitáshoz kapcsolódó, történeti épület (balatoncsicsói plébánia) műemléki felújítása szerepet játszik a Nivegy-völgy lakosainak és ezen belül Balatoncsicsó falu lakóinak települési és a kistáji lokalitásélményében. A plébánia felújítása a személy–környezet tranzakció alaphozméchanizmusainak bázisán változást hoz ebben a szociofizikai kontextusban. A lokalitásélmény és annak változása (2. szakasz adatfelvétele) szociofizikai kontextusát pszichológiai (pszichológiai jóllét³⁵, pozitív és negatív érzelmek³⁶, elégedettség az élettel³⁷) és környezetpszichológiai változókkal (lokalitás-jelentés: konnotatív jelentés³⁸ településre és a plébánia épületére, mentális térkép³⁹, funkcionális érzelmi tagoltság⁴⁰ a völgyre és a saját településre, településkötődés⁴¹, elégedettség a településsel⁴² és az otthonnal⁴³) mérjük, és szociológiai adatokat⁴⁴ is felvesszünk. Konceptióm szerint ezek a vizsgált pszichológiai és szociofizikai jellemzők jelenthetik azt a tranzakcionális környezetpszichológiai kontextust, amely – feltehetően a Nivegy-völgyi, illetve a balatoncsicsói identitáson keresztül – a kistáji (Nivegy-völgyi) és a települési (balatoncsicsói)

³⁵ Pszichológiai Jóllét Kérdőív (*Scales of Psychological Well-Being*, Ryff, 1989; Ryff & Keyes, 1995; magyarra adaptálta Oláh, 2005) – csak az 1. adatfelvétélben

³⁶ Pozitív és Negatív Affektivitás Skála (*Positive and Negative Affect Schedule*, PANAS, Watson, Clark, & Tellegen, 1988 (magyarra adaptálta Rózsa, Kő, Krekő, Unoka, Csorba, Fecskő, & Kulcsár, 2008).

³⁷ Élettel való Elégedettség Skála (*Satisfaction with Life Scale*, SWLS, Diener, Emmons, Larsen, & Griffin, 1985) magyar nyelvű, módosított változata: SWLS-H (Martos, Sallay, Désfalvi, Szabó, & Ittész, 2014).

³⁸ Környezeti Szemantikus Differenciál Skála (KSZD, Düll & Urbán, 1997) településre és plébániára

³⁹ Szabad rajzoltatásos és csoportos bejelöléses mentális térképezés – csak az 1. adatfelvétélben

⁴⁰ Placemetria (Lippai & Düll, 2005, 2007, 2015, 2016) – csak az 1. adatfelvétélben

⁴¹ Településkötődés Skála (TKS1, Düll, 2014d, és TKS2, Düll & Brózik, 2015 – utóbbi a TKS1 rövidített változata).

⁴² Településsel való Elégedettség Skála (SWSS, Düll, 2014e).

⁴³ Otthonnal való Elégedettség Skála (SWHS, Sallay & Martos, 2014).

⁴⁴ Szociológiai Adatok Kérdőív (Düll & Nemes, 2014).

lokalitásélményt definiálja. Ezeknek a változóknak az összefüggésmintázatával operacionalizálható és leírható a kistáji és települési lokalitásélmény, illetve az összefüggések változása megmutatja a lokalitásélmény alakulását. A kutatásban – magához a plébániaépülethez kapcsolódó pszichológiai jelentésváltozáson túl – a műemléki felújításhoz kapcsolódóan egyaránt vizsgálom a településekhez kapcsolódó és kistáji lokalitásélmény alakulását.

Várakozásom szerint a pozitívabb települési és kistáji lokalitásélményben a jobb pszichológiai jóllét, érzelmi állapot és étellel való elégedettség pozitívabb környezetpszichológiai mutatókkal (lokalitásjelentés: látens helyjelentés, konnotatív jelentés, funkcionális érzelmi tagoltság, otthonnal és településsel való elégedettség és településkötődés) jár együtt és hozzájárul a jobb életminőséghez. *A települési és kistáji lokalitásélmény követő környezetpszichológiai mérése műemléki participatív tervezési folyamathoz kapcsolódóan, és annak összefüggésbe hozása életminőség-mutatókkal hazai és nemzetközi szinten is újdonság.*

A műemlék plébániaépület felújításának lényege környezetpszichológiai szempontból a transzdiszciplináris megközelítésen túl a participatív (részvételi) tervezési folyamat, amely kezdettől átszővi a munkálatokat.

Összegezve tehát, az elvégzett Nivegy-völgyi vizsgálatban azt feltételeztem, hogy a plébániaépület transzdiszciplináris (ezen belül környezetpszichológiai), participatív (résztvevő, közösségi) módszerekkel kísért áttervezése–felújítása közösségi térré, megmutatkozik a települési és a kistáji lokalitásélmény gazdagodásában, és összefügg a pszichológiai jóllét és életminőség mutatóinak javulásával. A követő környezetpszichológiai mérések célja a felújítás és az ezzel együtt zajló társadalmi fejlesztési folyamatok közös szociofizikai hatásának monitorozó mérése, illeszkedve a folyamat menetéhez. Azt kívántam igazolni, hogy már a felújítás megkezdése/folyamata összefüggésben van (az alább részletezésre kerülő folyamatok alapján) a várt pozitív környezetpszichológiai és pszichológiai jóllét változásokkal, amelyek az építkezés lezárásakor már megmutatkoznak és a használatba vétel után teljesednek ki. Utóbbi mérésére nem volt (és már biztosan nem is lesz) módunk, így a használatba vétel tapasztalatait nem lehet tárgyalni a jelen disszertációban.

A vizsgálat menete és módszerei

A felújítás teljes folyamatát követtük az építkezés megkezdése előtti állapottól kezdve az épület felújításának lezárásáig. A kikérdezéssel kérdőíves kutatás jelen értekezésben tárgyalt két fázisa (az előkészítő terepszemlék után) 2014. nyaratól 2016. nyaráig zajlott.

A lokalitásélmény 1. mérésekor feltárt helyzet változását térképeztük fel a 2. vizsgálati fázis adatfelvételében: kérdés volt, hogy módosult-e a Nivegy-völgy (és ezen belül kitüntetetten Balatoncsicsó) lakosainak települési és kistáji lokalitásélménye (ideértve a lakosok érzelmi, elégedettségi, pszichológiai jólléti állapotát is) és a plébániaépület konnotatív jelentése. A plébánia-projektben (és így a jelen disszertációban) a változás folyamatát az építkezés lezárulásáig tudtuk

követni. Elvárásom szerint az igazán markáns változások az épület birtokba vételével és használatával tudnak kiteljesedni – ezt a szakaszt azonban nincs lehetőségünk vizsgálni. Azt feltételeztem azonban (és ez be is igazolódott), hogy a részvételi tervezés folyamata kapcsán és az építkezés lezárulása nyomán a lokalitásélmény változása elindul, és a változások tetten érhetők.

Feldolgozás, eredmények

Az eredmények feldolgozása során az SPSS 21.0 statisztikai programcsomaggal dolgoztunk.⁴⁵

Az ötvöztött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégia szerint a vizsgálatban az eredményeket annak az általános feltételezésnek a mentén értelmeztem, hogy a műemlék–felújítás és az ahhoz kapcsolódó participatív tervezés folyamatában a települési és kistáji lokalitásélmény mintázata változik, és ez a változás pozitív irányú. A lokalitásélmény változását az azt operacionalizáló változók⁴⁶ (pszichológiai: pozitív és negatív érzelmek, Pszichológiai Jólét, Elégedettség az Élettel; környezetpszichológiai: lokalitásjelentés: konnotatív helyjelentés, funkcionális érzelmi tagoltság, Településkötődés, Elégedettség a Településsel és az Otthonnal) mintázatainak összehasonlító elemzésével végeztem el.

A vizsgálat 1. szakaszában a teljes Nivegy-völgyi minta létszáma 98 fő volt (3 fő neme ismeretlen), ebből a balatoncsicsói minta létszáma 41 fő (2 fő neme ismeretlen). A 2. szakaszban a teljes Nivegy-völgyi minta létszáma 108 fő volt (2 fő neme ismeretlen), ebből a balatoncsicsói minta 33 fő. Az 1. és a 2. szakaszban tehát a Nivegy-völgyből összesen 206 személy (5 fő neme ismeretlen) vett részt a kutatásban, ebből a két balatoncsicsói minta létszáma összesen 74 fő volt. A Tézisekben az eredmények bemutatásakor az 1. és a 2. adatfelvétel összehasonlító elemzését⁴⁷ mutatom be.

A kistáji lokalitásélményről a két adatfelvételi szakaszban kirajzolódott kép szerint, úgy tűnik, a lakosok számára a Nivegy-völgynek jól körvonalazott lokalitásjelentése van, ami alapján értékeli a völgy adottságait (természet, turizmus, gazdálkodás, szakralitás, közösségi térhasználat, bor, épített örökség). Erősen kötődnek a településeikhez (leginkább a fiatal lakosok). Aki elégedettebb az otthonával, az elégedettebb a falujával is, jobban is kötődik ahhoz, és az életével is elégedettebb. Érdekes, nem várt összefüggés rajzolódott ki abban a tekintetben, hogy a völgy lakói (különösen az erősebben kötődők) kevésbé élhetőnek, és ugyancsak kevésbé karbantartottnak érzik a falujukat (ezek völgy konnotatív jelentésének dimenziói). A völgy lokalitásjelentésében kiemelt szerepű a természeti táj szerepe. Így akár azt is feltételezhetjük, hogy a felújításokat (több is volt a közelmúltban a völgyben) tudatos, általános szinten (így mérjük az elégedettséget) pozitívan élik meg, ami pozitív elégedettség-élményben nyilvánul meg, ugyanakkor a művi beavatkozások nem tudatosuló

⁴⁵ Köszönöm Brózik Péter munkáját.

⁴⁶ A mérési módszerek ismertettem az alsómocsoládi vizsgálatban.

⁴⁷ Terjedelmi okokból számadatok nélkül – az adatok az értekezésben hozzáférhetők.

szinten, vagyis a településkötődés szintjén a „természetélménybe” való beavatkozásként is megjelenhetnek a lakosok számára. Ez magyarázhatja, hogy minél „természetibbnek” élik meg nivegyiek a völgyet, annál elégedetlenebbek a településeikkel, viszont karbantartottabbnak, gondozottabbnak ítélik azokat. A völgy szociofizikai, látens jelentésében megjelenik az otthonosság jelentése, ami azt mutatja, hogy a völgy lakosai számára a kistáj egésze énközel szociofizikai közeg. Ugyanakkor – részben ezzel összefüggően – lakosai nagyon erősen közösségi térként élik meg a völgyet. A közösségi lét és az ennek megfelelő szociofizikai térhasználat összefonódik számukra a személyes fejlődés megélésével, és azzal, hogy mennyire fogadják el saját magukat. Összességében azt mondhatjuk, hogy a völgy erős és pozitív jelentésű szociofizikai egységként értelmezése mellett jelen van a tagoltság is a lokalitásélményben, amelyben az egyes települések eltérő súllyal (és feltehetően eltérő minőségben is) jelennek meg. A későbbiekben az eredményekből a balatoncsicsói lokalitásélményen túl feldolgozandó a másik négy település (Óbudavár, Szentjakabfa, Szentantalfa és Tagyon) lokalitásélménye is. Ez meghaladja a jelen disszertáció kereteit.

A lakosok számára Balatoncsicsó lokalitásjelentése összességében pozitív, egységesen magas településkötődést mutatnak. Lakóhelyeikhez (otthon, település) való viszonyuk (elégedettség) és önellfogadásuk összefügg. Ha jobban elfogadják önmagukat, az pozitívabb viszonyal (elégedettség és kötődés) jár a település felé is, és fordítva. Az önellfogadásban – a teljes nivegyi mintához hasonlóan – fontos a balatoncsicsóiak számára is a másokkal való jó kapcsolat, de másként: a társas kapcsolatoknak inkább a mindennapi életcélok megvalósításában van fontos szerepe, és ezen keresztül áll összefüggésben saját maguk elfogadásával és az étellel való elégedettségükkel. Ezzel egybevágoan a balatoncsicsóiak számára saját falujuk jelentését a nem tudatosuló lokalitásjelentésben is leginkább a közösségi térhasználat adja, ezen kívül a szakralitás, a természet, a turizmus, az épített örökség, a gazdálkodás, a bor, és a falu, mint az otthon szimbóluma. Az otthonosság a balatoncsicsói lokalitásélményben a társas kapcsolati téren keresztül nagyon is konkrétan van jelen a település jelentésében: annál otthonosabbnak ítélik a falujukat, minél jobb a kapcsolatuk a falubeliekkel. Az otthonosság a lokalitásjelentésben még a többi lakos házára is kiterjed. Feltehetően a szociofizikai hely/társas kapcsolatok/individuais folyamatok szoros kapcsolata, egymástól való elválaszthatatlansága van annak a paradox településviszonyulásnak a hátterében, amelynek lényege, hogy a faluhoz kötődő és azzal elégedett csicsói lakosok rosszabbul érzik magukat, és kevésbé találják élhetőnek és karbantartottnak a települést, valamint kevésbé érzlelik érdekesnek a plébánia felújítás előtti épületét.

A plébániaépület jelentése mind a völgyiek, mind a balatoncsicsóiak esetében meglehetősen ellentmondásosnak mutatkozott. Az épített örökség növekvően fontos szerepet játszik az egész völgy helyjelentésében, de expliciten a plébánia alig jelent meg akár a völgy, akár Balatoncsicsó lokalitásjelentésében.

Felújításának megkezdése előtt tehát a kistáji és a települési lokalitásélményében a plébánia nem rendelkezett kialakult, manifeszt környezetpszichológiai jelentéssel. Az elvégzett feltáró vizsgálat kimutatta, hogy nem tudatosuló, konnotatív jelentése két jelentésnyaláb mentén írható le: karbantartottság (ami az épületegyüttes állagára vonatkozik, és ebben a jelentésmezőben az épület tárgyyszerűen, szenzoros dimenzióit tekintve leképezett) és érdekesség (ami inkább vonatkozik az épület általános érzelmi értékelésére). A nivegyiek kezdetben az épületet viszonylag érdekesnek, jellegzetesnek ítélték, bár nem találták izgalmasnak (igaz, unalmasnak sem). A karbantartottságra vonatkozóan az épület felújítás előtti állapotát szegényesnek ítélték, ám viszonylag markánsan megjelent az értékelésekben az (elővételezett) gondozottság, felújítottság jelentéstartalom. Ez utóbbi a tényleges felújítás szakaszában mintha elveszett volna: az átépítés alatt levő épületet még kevésbé ítélték karbantartottnak. Az explicit helyjelentés majdnem teljes hiánya a felújítás részvételi folyamatának lezárultával és utána a használatba vétellel lassan megszűnik, mind a kistáji, mind balatoncsicsói települési lokalitásélmény szintjén. Az explicit jelentésadás már zajlik, Balatoncsicsón kifejezetten, az épület már új nevet is kapott (Nivegy Ház). A nem tudatos, látens lokalitásjelentés szintjén is elindultak a jelentésadási folyamatok: a balatoncsicsóiak a plébániaépület megfelelő karbantartottsági állapotát már összekapcsolják a település otthonosságával. Az emberek tehát helyjelentési dimenziók mentén értékelik és településük pszichológiai értékelésével összekapcsolják a műemlék plébánia felújítását. Elkezdődött a falu lokalitásjelentésén belül és ahhoz viszonyulva a plébánia környezetpszichológiai jelentésének megformálódása, és ezzel együtt megindult az épületegyüttes szociofizikai státuszának definiálódása a lokalitásélményben. Mindez kiemelkedően fontos a részvételi műemlékfelújítási és településfejlesztési munkában.

A kistáji (Nivegy-völgyi) és a települési (balatoncsicsói) lokalitásélmény változása, valamint a plébánia jelentésének alakulása a felújítás lezárulásáig (1. és 2. adatfelvétel)

Az eredmények szerint a két szakaszban (a plébánia–felújítás kezdete előtt és az épület felújítása alatt) feltárt kistáji és települési lokalitásélmény–mintázatok eltérően „reagáltak” az épületegyüttes felújítására a hozzá kapcsolódó participáció és közösségfejlesztő programok kontextusában.

A kistáji lokalitásélmény néhány lényeges összetevője – elégedettség a településsel, helykötődés – jelentősen és túlnyomórészt pozitív irányba változott a kiinduló állapothoz képest a második fázis végére, vagyis a plébániaépület felújításának lezárulására. Azonban voltak nem pozitív változások is, amelyek oka feltételezhetően részben a projekthez kapcsolódó, a településekhez képest külső (társadalmi, politikai, finansziális) nehézségekben, részben a belső konfliktusokban, érdekellentétekben is keresendő, valamint feltehetően abban is, hogy a lezárult felújítási folyamatban sem sikerült a teljes épületegyüttest megújítani,

egy részének sorsa továbbra is bizonytalan. A projekt elemzése ebből a szempontból most zajlik, de ezen folyamatok tárgyalása nem feladata ennek a disszertációnak. Összességében azonban a Nivegy-völgyi lokalitásélmény-mintázat nem módosult a balatoncsicsói műemlék plébánia épületegyüttes felújításának lezárulásáig.

Ugyanakkor a céltelepülésen, Balatoncsicsón a települési lokalitásélmény mutatói nem változtak, ám mintázatuk némileg átalakult (a negatív érzelmek szerepe csökkent). Valószínűsíthető, hogy a kistáji lokalitásélmény mintázata összességében stabilabb és inkább általános jellegű: így egy-egy lokális beavatkozás (például egy történeti jelentőséggel bíró épület felújítása) a Nivegy-völgyi kistáj különböző településein élő emberek „átlagos lokalitásélményét” nem mozdíttja meg, viszont annak egyes mutatóit igen (például a települések tudatos és/vagy nem tudatosuló, élménybeli összehasonlítása révén). A beavatkozási céltelepülésen, Balatoncsicsón a falu lakosai számára az épület felújítása látható volt a kistelepülés szívében, nap mint nap követhető volt számukra a változás, hallható volt a munka zaja, illetve számos, nivegyiek számára tervezett közösségfejlesztési esemény a faluban zajlott stb. – így a csicsóiak számára a felújítás folyamata és hatása (valamint a megújult Nivegy Ház⁴⁸ használata) a mindennapi személy-környezet tranzakció során kézzelfogható, tudatosuló és nem tudatosuló hétköznapi szociofizikai kontextus lett. Valószínűleg erre vezethető vissza, hogy a települési lokalitásélmény összetevői nem változtak meg, ám mintázatuk kissé igen (egyébként jelen esetben az elvártak megfelelően pozitív irányba).

A nivegyi kistáji lokalitásélmény mintázatát tekintve tehát nem változott a plébánia felújításának végére. Elképzelhető, hogy a pozitív változás a plébánia-épület tényleges közösségi használatba vétele, valós üzemeltetése és az ehhez kapcsolódó részvételi folyamatok nyomán megtörténhet majd – főleg, amennyiben a Nivegy Ház tényleg az egész Nivegy-völgyi lakosság használatába kerül. A balatoncsicsói mintán a települési lokalitásélmény mintázatának változásában fontos a plébánia romló konnotatív megítélése a felújítás végére, amelyet szintén az elkészült, megszépült, megújult épületegyüttes használatba vétele orvosolhat. Izgalmas lenne megvizsgálni, hogy a Nivegy Ház használatba vételével módosul-e a paradox kapcsolat a plébániaépülethez való viszonyulás és a településhez/kistájhoz való viszony a balatoncsicsóiak és a nivegy-völgyiek körében.

⁴⁸ <http://nivegyhaz.hu/tag/nivegy-volgy/> – utolsó látogatás: 2016. 11. 04.

III. A DOKTORI MŰ FŐBB EREDMÉNYEI

· Az értekezésben az elméleti áttekintés („könyv”) után három, *ötvözött kvalitatív és kvantitatív kutatási stratégiára* épülő vizsgálat került bemutatásra. Mindhárom az épített környezet és használói tranzakcionális kölcsönkapcsolatát vizsgálja. A vizsgálatok – mivel egy itthon és nemzetközi viszonylatban is még mindig viszonylag új területhez, a környezetpszichológiához kötődnek – jellemükönél fogva előzmény nélküliek. Így mindhárom kutatás alapján véve feltáró jellegű, amelyekben elsősorban kutatási kérdésekre, felvetésekre kerestem a választ, bár – kisebb mértékben – dolgoztam a kvantitatív kutatási stratégiához köthető hipotézisvizsgálattal is.

· Az értekezésben bemutatott munkák általános eredményének tekintem, hogy sikerült igazolni: az itthon az általam a 1980-as évek közepétől létrehozott *környezetpszichológia* szociofizikai tranzakcionális környezetszemlélete operacionalizálható és lehetővé teszi az ember–környezet tranzakció természetének megértését,

· mind a környék-, mind a kistelepülés, mint a földrajzi kistáj léptékében.

· Ehhez az értekezésben több új konstruktum is bevezetésre került: *térlaikus-térszakértő, szociofizikai önállóság, lokalitásjelentés, települési és kistáji lokalitásélmény*.

· A serdülőkor *szociofizikai önállóság* kontextusának (környék) mentális térképi ábrázolásának elemzésével sikerült igazolni, hogy

· valóban van eltérés a (kezdő) térszakértő és a (kezdő) térlaikus környékábrázolása között, de az eredmények felhívják a figyelmet arra, hogy az énközel, erős pszichológiai töltettel rendelkező helyzetek ábrázolása nem a szakirodalomban elvárt módon tér el a két csoportban. A feltáró vizsgálat eredményei rávilágítottak arra, hogy az építészek és a térlaikusok világlátásának és –ábrázolásának összehasonlítását érdemes a szakirodalomban *megszokottnál tágabb környezetpszichológiai kontextusban* elvégezni. A környezetpszichológiában jellemzően alkalmazott vizsgálati helyzetekben, ahol objektív környezeti helyzeteket (épületek, terek, téralkotók) viszonylag objektív (pl. építészeti) és/vagy esztétikai dimenziók és jellemzők mentén kell megítélni, az építészek szakmaisága világosan elkülönül a laikusok naiv környezeti kompetencia mentén definiálható környezet-észlelésétől és –értékelésétől. Saját vizsgálatunk eredményei ezzel szemben azt mutatják, hogy énközel, intenzív pszichológiai töltetű, énipontitás szempontjából kitüntetett szociofizikai helyzetek (pl. első szociofizikai önállósági kontextus) retrospektív mentális térképi ábrázolása esetén (különösen az építészeti szakmai szocializáció kezdetén) a környezeti önéletrajzi élmény képi kifejező ábrázolásában a mindennapi énközel tapasztalat szakmai orientációtól majdnem függetlenül megnyilvánul.

· a két vizsgált (kezdő térszakértő és kezdő humán szakértő, tér-laikus) csoport a szociofizikai önállóság megjelenésének színterét megjelenítő mentális térképei leginkább az ábrázolásmódban tértek el: míg az építészek egyaránt rajzoltak képszerű és térképszerű mentális térképeket, addig a tér-laikusok inkább a térképszerű ábrázolásmódot választották. A térképszerű ábrázolásmód lényege – úgy tűnik – nem elsősorban a téri relációk ábrázolása, hanem az élmény pontos elmesélése a téri szituáció részletes ábrázolásán keresztül. Az építészek esetében a kétfajta ábrázolásmód (képszerű vs. térképszerű) azonos mértékű alkalmazása valószínűleg azt mutatja, hogy mivel ők inkább támaszkodhatnak többféle ábrázolási, vizuális kifejezési készségre, így módjuk van eltérő kifejezőmódok között választani. Ez visszairányítja a figyelmet a *szakmai szocializáció* szerepére, ám némileg bonyolultabb megvilágításba helyezi azt.

· A második és harmadik vizsgálat *apró- és törpefalvak környezetpszichológiai kérdőíves terepkutatásai*. Ezek a vizsgálatok Magyarországon környezetpszichológiai előzmény nélküliek, és világszerte is nagyon szórványosan kapcsolódott be *környezetpszichológus szakember a településkutatásba és – fejlesztésbe*.

· A második vizsgálatban (*Egy kistelepülés (Alsómocsolád) környezetpszichológiai vizsgálata: a lokalitásélmény*) az alsómocsoládi lakosok lokalitásélményét tártuk fel, abból a célból, hogy a faluban zajló *részvételi alapú, inter- illetve transzdiszciplináris*, folyamatorientált településfejlesztéshez (Sadan & Churchman, 1997) illeszkedő környezetpszichológiai kutatási eredmények alapján hatékonyabban történjen meg a község lakosságának visszagyarapítása és az ehhez illeszkedő falufejlesztés. Ehhez szükség volt a települési lokalitásélmény környezetpszichológiai konstruktumának bevezetésére. A *települési lokalitásélmény* a lakosok által tudatosan vagy nem tudatosuló módon megélt, szociofizikai tartalommal telítődött lokalitásminőség.

· Az alsómocsoládi (és a Nivegy-völgyi) települési lokalitásélményt pszichológiai (pozitív és negatív érzelmek, pszichológiai jóllét, étellel való elégedettség, értékek) és környezetpszichológiai változók (*lokalitásjelentés*: konnotatív hely-jelentés, a hely mentális és funkcionális érzelmi struktúrája, *településkötődés; elégedettség a településsel* és az otthonnal) mintázatának feltárása útján operacionalizáltam.

· A kutatásnak (a Nivegy-völgyi vizsgálatokkal közös) *módszertani céljai* is voltak: több, a jelen kistelepüléskutatások számára általam kifejlesztett módszer (TKS, SWSS) pszichometriai vizsgálata, illetve, korábban általunk kisléptékű környezetekre kidolgozott metódusok (KSZD, placemtria) *települési használhatóságának* ellenőrzése. Az eljárások az eredmények szerint jól használhatók.

.Az eredmények szerint Alsómocsolád település lakosainak tranzakcionális viszonyulása a falujukhoz és saját maguknak a községben elfoglalt helyéhez (azaz a települési lokalitásélmény) a pszichológiai és környezetpszichológiai változók mintázatával megfelelően leírható volt.

.Ahogyan feltételeztem, a lokalitásélmény a falu lakói esetében nem homogén: a megfelelőségre törekvő értelmezés segítségével négy lokalitás-élmény–mintázat/klaszter⁴⁹ volt elkülöníthető.

.A klaszterek sajátosságainak ismeretében hatékonyabban lehet folytatni a településfejlesztést, amely így a személyek és a közösségek szintjén is a személy–környezet megfelelés megteremtését segíti. A vizsgálat számos (a Nivegy-völgyi kutatással közös) módszertani tanulságot is hordozott: igazolódott, hogy a korábban kidolgozott és a jelen vizsgálatokra kialakított környezetpszichológiai módszerek kisebb-nagyobb módosításokkal megfelelően alkalmazhatók az aprófalvak környezetpszichológiai vizsgálatában.

.Összességében, az alsómocsoládi vizsgálat azt illusztrálja, hogy a *környezetpszichológiai kutatásnak a tudományos ismeretek szerzése mellett a folyamatorientált településfejlesztésben is fontos szerepe lehet.*

.A harmadik vizsgálat (*Környezetpszichológiai kutatás a Nivegy-völgyben: egy műemlék plébániaépület felújítása és a lokalitásjelentés ezzel kapcsolatos alakulása*) egy nemzetközi műmlékfelújítás program keretén belül zajlott. A projekt a társadalmasítás szempontjait szem előtt tartva a műemlék sokrétű hatásait vizsgálta az örökségkörnyezetben élőkre, akikkel közösen *részvételi program során, transzdiszciplináris szakértői keretben* zajlott a plébániaépület felújításának későbbi hasznosításának tervezése.

.A *nemzetközi és hazai viszonylatban is előzmény nélküli környezetpszichológiai vizsgálat* során egy műemléki beavatkozás (a balatoncsicsói műemlék plébániaépület felújítása) lokalitásélményre gyakorolt környezetpszichológiai hatásait tártuk fel, követő vizsgálattal. A kutatás célja volt a *műemlékvédelem társadalmasítási törekvéseihez illeszkedően egy olyan környezetpszichológia mérési módszertan* kidolgozása, amelynek alkalmazásával a kulturális épített örökség környezetpszichológiai hatásai mérhetővé válnak.

.Az alsómocsoládi vizsgálatban operacionalizált települési lokalitásélményt a *kistáji lokalitásélmény* konstrukciójában kiterjesztettem az öt vizsgált nivegy-völgyi település szociofizikai mintázatára is.

.Az első és a követő, második vizsgálati adatfelvételben feltártuk a lakosok *aktuális települési és kistáji lokalitásélményét* (a plébániaépület felújításának

⁴⁹ 1. „a település mint meder”, 2. „kinn is vagyunk, benn is vagyunk”, 3. „a település én is vagyok” és 4. „röghöz kötött önmegvalósítás”.

megkezdése előtti alaphelyzet), illetve *azok változását* (a felújítás befejezéséig) a völgy falvaiban. Ez egyúttal igazolta a *kétféle lokalitásélmény elkülönítésének fontosságát*.

• A plébániaépület jelentése mind a völgyiek, mind a balatoncsicsóiak esetében meglehetősen ellentmondásosnak mutatkozott: eleinte az épület alig jelent meg a lokalitásjelentésben, és akkor is inkább negatív színezettel. A követő vizsgálat azt mutatja, hogy az explicit helyjelentés majdnem teljes hiánya a felújítás részvételi folyamatának lezárultával és utána a használatba vétellel lassan megszűnik, mind a kistáji, mind balatoncsicsói települési lokalitásélmény szintjén. Az *explicit jelentésadás* már zajlik (Balatoncsicsón kifejezettebben), az épület már új nevet is kapott (Nivegy Ház). Zajlik a falu lokalitásjelentésén belül és ahhoz viszonyulva a plébánia környezetpszichológiai jelentésének megformálódása, és ezzel együtt *megindult az épületegyüttes szociofizikai státuszának definiálódása a lokalitásélményben*. Elkezdődött az örökségközösség kialakulása.

• Mind kistáji, mind települési léptékben – tranzakcionális konstruktumokon (pl. lokalitásjelentés, helykötődés) keresztül – *operacionalizálhatónak bizonyult tehát a lokalitásélmény*. Az eredmények azt mutatják, hogy a lokalitásélményben szervesen összefonódnak az egyéni (pl. önellfogadás), a társas (pl. jó kapcsolat másokkal) pszichológiai változók és a tranzakcionális környezetpszichológiai jelenségek (pl. lokalitásjelentés, helykötődés) – *a lokalitásélmény tehát valódi szociofizikai, tranzakcionális konstruktum, amelyen keresztül jól megközelíthető az ember–környezet kapcsolat és annak változásai*. Mindez jól alkalmazható különböző léptékű (környék, település, kistáj) szociofizikai kontextusok vizsgálatához, például folyamatorientált településfejlesztéshez vagy a műemlékvédelemhez.

• Ez a tudás – elméleti magyarázó értékén túl – jól alkalmazható a hatékony környezet–ember kölcsönkapcsolat támogatásában mind a környezettervezés és –alakítás, mind a humán szakmák oldaláról. Úgy vélem, hogy a *környezetpszichológia* és annak származékos területe, a *környezeti kommunikáció* (Düll, 2014a) alapvetően kettős – alapkutatási és alkalmazási – orientációja lehetővé teszi, hogy ezek a tudományterületek önálló diszciplínaként való létükön túl a társ–környezettudományok (építészet, területfejlesztés, tárgy- és környezettervezés és –kialakítás, geográfia stb.) pszichológiai háttér-bázisaként működjenek, amit kifejezetten megkönnyít, hogy a környezetpszichológia kialakulása óta interdiszciplináris, manapság pedig már transzdiszciplináris irányultságú terület. A (környezet)pszichológia transzdiszciplináris integrációs partnerként számíthat tehát az építészetre (illetve a környezettel foglalkozó szakterületekre) és fordítva.

IV. A DOKTORI MŰ ÁLTAL TÁRGYALT KÉRDÉSKÖRBE (ELSŐSORBAN AZ ELMÉLETI ÁTTEKINTÉSHEZ KAPCSOLÓDÓ) KORÁBBAN KÖZZÉTETT PUBLIKÁCIÓK

- Babarczy, V., Balázs, T., Bodorkós, B., Düll, A., Fogarasi, B., Nemes, G., & Soltész, A. 2015. *A balatoncsicsói plébánia közösségi felújítása. Esettanulmány*. Második projektszakasz: 2015. január–augusztus.
http://www.forsterkozpont.hu/uploads/content/749/file/esettanulmany_kapacitasepites.pdf (letöltés: 2016. 09. 10.)
- Babarczy, V., Bodorkós, B., Düll, A., Fogarasi, B., Nemes, G., Soltész, A., & Soós, G. 2015. *A balatoncsicsói plébánia közösségi felújítása. Esettanulmány*. Első projektszakasz: 2014. január – 2014. december.
http://www.forsterkozpont.hu/uploads/content/749/file/esettanulmany_kozossegi_tervezes.pdf (letöltés: 2015. 05. 14.)
- Düll, A. 1995. Az otthon környezetpszichológiai aspektusai. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 35(5-6), 345–377.
- Düll, A. 2004. Helyek és dolgok: a tárgyi környezet jelentésének környezetpszichológiai megközelítései és mérési lehetőségei. In Á. Kapitány, & G. Kapitány (Eds.), *Termékszemanika* (pp. 53–77). Budapest: Magyar Iparművészeti Egyetem.
- Düll, A. 2005. Építészet—környezet—pszichológia. *Régi-Új Magyar Építőművészet, Utóirat / Post Scriptum*, 5(29), 14–17.
- Düll, A. 2010. „Vannak vidékek legbelül”. Szakralitás a helyhasználatban – környezetpszichológiai megközelítésben. In M. Szentpéteri (Ed.), *Térpoétika. HELIKON Irodalomtudományi Szemle*, 1–2, 227–238.
- Düll, A. 2009. *A környezetpszichológia alapkérdései – Helyek, tárgyak, viselkedés*. Budapest: L'Harmattan
- Düll, A. 2012a. Az otthon dialektikája: a hétköznapi rutinok kreativitásától az otthon szakralitásáig. In K. Varga, & A. Cs. Gösiné Greguss (Eds.), *Tudatállapotok, hipnózis, egymásra hangolódás* (pp. 525–561). Budapest: L'Harmattan.
- Düll, A. 2012b. Környezet–pszichológia–egészség. In Zs. Demetrovics, R. Urbán, A. Rigó, & A. Oláh (Eds.), *A egészségpszichológia elmélete és alkalmazása I.: Személyiség, egészség, egészségfejlesztés* (pp. 337–392). Budapest: ELTE Eötvös.
- Düll, A. 2013. Környezetpszichológiai szempontú környezettervezés és egyetemi campusok. In R. Monory & D. Polyák (Eds.), *BME – Központi campus 2012* (pp. 5–6). Budapest: BME Urbanisztika Tanszék.
- Düll, A. 2014a. A város a környezetpszichológiában. In A. Düll, & É. Izsák (Eds.), *Tér–rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól* (pp. 159–184). Budapest: L'Harmattan.
- Düll, A. 2014b. Tér–rétegek kívül-belül: az ember és a földrajzi tér kapcsolata. In A. Düll, & É. Izsák (Eds.), *Tér–rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól* (pp. 7–12). Budapest: L'Harmattan.
- Düll, A. 2015a. Letűnt korok üzenetei. Gondolatok Fábíán Zoltán Imre: Egy ókori egyiptomi sírről című tanulmányához. In A. Düll, & K. Varga (Eds.), *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája* (pp. 489–492). Budapest: L'Harmattan.
- Düll, A. 2015b. Az identitás környezetpszichológiai értelmezése: helyérzés, helykötődés és helyidentitás. In P. Bodor (Ed.), *Emlékezés, identitás, diszkurzus* (pp. 79–99). Budapest: L'Harmattan.

- Düll, A. 2015c. Amikor messze van az „odakinn” az „idebenn”-től: a helyváltoztatás és az identitás összefüggései. In A. Keszei (Ed.), *Hely, identitás, emlékezet* (pp. 19–33). Budapest: L'Harmattan.
- Düll, A., & Izsák, É. (Eds.), 2014. *Tér-rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól*. Budapest: L'Harmattan.
- Düll, A., & Urbán, R. 1997. Az épített környezet konnotatív jelentésének vizsgálata: módszertani megfontolások. *Pszichológia*, 17(2), 151–179.
- Fogarasi, B., Bodorkós, B., Düll, A., & Nemes, G. 2015. The Nivegy-valley Parish House Pilot Project – a community-embedded cultural heritage rehabilitation. In K. Van Balen, & A. Vandesande (Eds.), *Heritage counts* (pp. 183–196). Antwerpen – Apeldoorn: Garant. Groat, L. 1982. Meaning in post-modern architecture. *Journal of Environmental Psychology*, 2, 3–22.
- Horvát, M. T., Düll, A., & László, J. 2006. A helyvesztesség vizsgálata migrációban lévő magyar fiatalok körében (kutatási beszámoló). In A. Düll, & Á. Szokolszky (Eds.), *Környezet–pszichológia* (pp. 133–153). Budapest: Akadémiai.
- Horvát, M. T., Düll, A., & László, J. 2011. Helyvesztés-élmény és honvágy – egy „keserűdes” jelenség környezetpszichológiája. *Alkalmazott Pszichológia*, 2, 21–32.
- Keszei, B., S., Siklósi, Zs., Brózik, P., & Düll, A. 2014. A kognitív keret szerepe a mentális térképezésben. In P. Kövágó, Z. Vass, & A. Vargha (Eds.), *II. Országos Alkalmazott Pszichológiai PhD Hallgatói Konferencia*. Konferenciakötet. Budapest: Károli Gáspár Református Egyetem.
http://teszt.kre.hu/ebook/dmdocuments/ii_orszagos_alkalmazott_pszichologiai_phd_hallgatoi_konferencia/chap_17.html (letöltés dátuma: 2015. 07. 02.)
- Lippai, E., & Düll, A. 2003. Városutópiák környezetpszichológiai elemzése. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 4, 431–472.
- Lippai, E., & Düll, A. 2016. Placemetry alkalmazása a környezetpszichológiai szakértői munkában. Előadás. *Magyar Pszichológiai Társaság XXV. Nagygyűlése*. 2016. június 2-4. Budapest. *Előadaskivonat* (pp. 163–164).
- Losonczi, A., Sarbak, K., & Düll, A. 2014. Épülethomlokzatok környezetpszichológiai elemzése. *Régi-Új Magyar Építőművészet, Post Scriptum/Utóirat*, 10, 38–41.
- Pluhár, Zs. F., Czigány, L., Düll, A., Pikó, B. F., & Uzzoli, A. 2010. Kisiskolások ugyanazon kérdésre adott írásos és rajzos válaszainak összehasonlítása – hazai tapasztalatok az Írj-rajzolj („Write and draw”) technikával. *Alkalmazott Pszichológia*, XI(1–2), 85–102.
- Pluhár, Zs. F., Pikó, B. F., Uzzoli, A., Page, R. M., & Düll, A. 2010. Representations of the relationship between physical activity, health and perceived living environment in Hungarian urban children's images. *Landscape and Urban Planning*, 95, 151–160.
- Sallay, V., & Düll, A. 2006. „Érezd magad otthon!” Az otthonhoz fűződő viszony projektív, környezetpszichológiai szempontú vizsgálata. In A. Düll, & Á. Szokolszky (Eds.), *Környezet–pszichológia* (pp. 35–52). Budapest: Akadémiai.
- Szokolszky, Á., & Düll, A. 2006. Környezet–pszichológia. Egy ökológiai rendszerszemléletű szintézis körvonalai. In A. Düll, & Á. Szokolszky (Eds.), *Környezet–pszichológia* (pp. 9–34). Budapest: Akadémiai.
- Varga, K., & Düll, A. 2015. A környezeti szuggesztiók fogalma és elemzési lehetőségei. In A. Düll, & K. Varga (Eds.), *Rábeszélőter. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája* (pp. 12–29). Budapest: L'Harmattan.

A TÉZISFÜZET TOVÁBBI HIVATKOZÁSAI

- Altman, I. 1975. *The environment and social behavior. Privacy, personal space, territory and crowding*. Monterey: Brooks/Cole.
- Atamewan, E. E., & Ebong, S. O. 2014. How creativity manipulates nature and space to produce architecture. *Covenant Journal of Research in the Built Environment*, 2(1), 50–58.
- Babarczy, V., Balázs, T., Bodorkós, B., Düll, A., Fogarasi, B., Nemes, G., & Soltész, A. 2015a. *A balatoncsicsói plébánia közösségi felújítása. Esettanulmány*. Második projektszakasz: 2015. január–augusztus. http://www.forsterkozpont.hu/uploads/content/749/file/esettanulmany_kapacitasepites.pdf (letöltés: 2016. 09. 10.)
- Babarczy, V., Bodorkós, B., Düll, A., Fogarasi, B., Nemes, G., Soltész, A., & Soós, G. 2015b. *A balatoncsicsói plébánia közösségi felújítása. Esettanulmány*. Első projektszakasz: 2014. január – 2014. december. http://www.forsterkozpont.hu/uploads/content/749/file/esettanulmany_kozossegi_tervezes.pdf (letöltés: 2015. 05. 14.)
- Balogh, A. 2014. A hazai aprófalvasodás új irányai. *Földrajzi Közlemények*, 138(2), 134–149.
- Berta, P. 2008. Szubjektumok alkotta tárgyak – tárgyak által konstruált szubjektumok. Interakció, kölcsönhatás, egymásra utaltság: az „új” anyagikultúra–kutatásról. *Replika*, 63, 29–60.
- Billig, M., & Churchman, A. 2003. Building walls of brick and breaching walls of separation. *Environment and Behavior*, 35(2), 227–249.
- Bluestone, D. 2000. Challenges for heritage conservation and the role of research on values. In E. Avrami, R. Mason, & M. de la Torre (Eds.), *Values and heritage conservation* (pp. 65–67). Los Angeles: The Getty Conservation Institute.
- Brown, G., & Gifford, R. 2001. Architects predict lay evaluations of large contemporary buildings: Whose conceptual properties? *Journal of Environmental Psychology*, 21, 93–99.
- Brózik, P., & Düll, A. 2004. Személyes konstruktumok az otthoni környezetek észlelésében. Előadás. *Magyar Pszichológiai Társaság XVI. Nagygyűlése*, Debrecen, 2004. május 27–29. *Előadás–kivonatok* (p. 73).
- Clark, C., & Uzzell, D. L. 2002. The affordances of the home, neighbourhood, school and town centre for adolescents. *Journal of Environmental Psychology*, 22, 95–108.
- Cooper Marcus, C. 1992. Environmental memories. In I. Altman, & S. M. Low (Eds.), *Place attachment* (pp. 87–111). New York: Plenum Press.
- Devine-Wright, P., & Lyons, E. 1997. Remembering pasts and representing places: The construction of national identities in Ireland. *Journal of Environmental Psychology*, 17, 33–45.
- Diener, E., Emmons, E. R., Larsen, R. J., & Griffin, S. 1985. The Satisfaction with Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71–75.
- Dixon, J., & Durrheim, K. 2004. Dislocating identity: Desegregation and the transformation of place. *Journal of Environmental Psychology*, 24, 455–473.
- Düll, A. 1987. *Emlékezés rejtett összefüggésű cselekvéssorokra: szerveződés a felidőzésben*. Szakdolgozat (témavezető: T. Zétényi). Debrecen: KLTE.
- Düll, A. 1990. *Hétköznapi cselekvések mentális szerveződése*. Bölcsészdoktori értekezés (témavezető: S. Illyés). Budapest: ELTE.

- Düll, A. 1994. Home environment and psychological health: Are you effective in your kitchen? In J. Rodríguez-Marín (Ed.), *Health psychology and quality of life research* (Vol. 1., pp. 738–745). Alicante: University of Alicante.
- Düll, A. 1996. A helyidentitásról. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 36(4-6), 363–391.
- Düll, A. 1998. *Hétköznapi otthoni rutinok környezetpszichológiai vizsgálata*. PhD-értekezés (témavezető: S. Illyés). Budapest: ELTE.
- Düll, A. 2001. A környezetpszichológia története. *Magyar Pszichológiai Szemle*, LVI(2), 287–328.
- Düll, A. 2002a. Kiszolgáltatottság a természettől a technikáig. Környezetpszichológia építéseknek. *AlapRajz*, 9, 8–9.
- Düll, A. 2002b. Kísérlet egy tranzakcionális környezetpszichológiai fogalom operacionalizálására: a lakó-otthon összeállítás empirikus vizsgálata I. A kutatás elméleti háttere. *Pszichológia*, 22(1), 57–106.
- Düll, A. 2002c. Kísérlet egy tranzakcionális környezetpszichológiai fogalom operacionalizálására: a lakó-otthon összeállítás empirikus vizsgálata II. A kutatás. *Pszichológia*, 22(2), 183–219.
- Düll, A. 2002d. Ember és környezet affektív kapcsolata: a helykötődés. *Alkalmazott Pszichológia*, IV(2), 49–65.
- Düll, A. 2005. Építéset—környezet—pszichológia. *Régi-Új Magyar Építőművészet, Utóirat / Post Scriptum*, 5(29), 14–17.
- Düll, A. 2006a. Pszichológia és építészet: az együttműködés lehetőségei. Kommentár Kapy Jenő: A napi gyakorló építészet és a téralakítással kapcsolatos alap kutatások kapcsolata... Vagy annak hiánya? c. tanulmányához. *Régi-Új Magyar Építőművészet, Utóirat / Post Scriptum*, 6(34), 17–19.
- Düll, A. 2006b. Környezetpszichológia: szemlélet, elmélet és alkalmazás. In E. Bagdy, & S. Klein (Eds.), *Alkalmazott pszichológia* (pp. 160–187). Budapest: Edge 2000.
- Düll, A. 2007. A környezet hatása a tanulási folyamatokra: környezet és alkalmazkodás. In V. Csépe, M. Györi, & A. Ragó (Eds.), *Általános pszichológia 2., Tanulás – emlékezés – tudás* (pp. 111–158). Budapest: Osiris.
- Düll, A. 2009a. *A környezetpszichológia alapkérdései – Helyek, tárgyak, viselkedés*. Budapest: L'Harmattan.
- Düll, A. 2009b. A környezetpszichológiától a környezeti kommunikációig. In Düll, A. *A környezetpszichológia alapkérdései – Helyek, tárgyak, viselkedés* (pp. 11–14). Budapest: L'Harmattan.
- Düll, A. 2012a. Az otthon dialektikája: a hétköznapi rutinok kreativitásától az otthon szakralitásáig. In K. Varga, & A. Cs. Gősiné Greguss (Eds.), *Tudatállapotok, hipnózis, egymásra hangolódás* (pp. 525–561). Budapest: L'Harmattan.
- Düll, A. 2014a. A környezeti kommunikáció vázlata. In A. Szász, & F. Kirzsa (Eds.), *A kultúra rejtelmek* (pp. 162–173). Budapest: MAKAT.
- Düll, A. 2014b. *Településsel való Elégedettség Skála (SWSS)*. Budapest: Nem publikált kézirat.
- Düll, A. 2014c. *Településkötődés Skála (TKS1)*. Budapest: Nem publikált kézirat.
- Düll, A. megjelenés alatt 2016. *A középület mindennapi élete – környezetpszichológiai elemzés*. In K. Somogyi (Ed.), Közép 70. Budapest.
- Düll, A. & Brózik, P. *Településkötődés skála 2. (TKS2)*.

- Düll, A., & Gavallér, A. 1985. Emlékezés komplex mozgássorokra. In *A XVII. OTDK kiemelkedő pályamunkái II.* (pp. 240–243). Budapest: Művelődési Minisztérium – Tudományos-szervezési és Informatikai Intézet.
- Düll, A., & Gavallér, A. 1986. Emlékezés komplex mozgássorokra. *Acta Psychologica Debrecina*, 13. Debrecen: KLTE.
- Düll, A. & Nemes, G. Szociológiai Adatok kérdőíve-Nivegy.
- Düll, A., & Urbán, R. 1997. Az épített környezet konnotatív jelentésének vizsgálata: módszertani megfontolások. *Pszichológia*, 17(2), 151–179.
- Düll, A., & Varga, K. (Eds.), 2015. *Rábeszélőtér. A szuggesztív kommunikáció környezetpszichológiája*. Budapest: L'Harmattan.
- Erikson, E. H. 1968. Az életciklus: Az identitás epigenezise. In E. H. Erikson (Ed.), 1991. *A fiatal Luther és más írások* (pp. 437–497). Budapest: Gondolat.
- Finta, J. 2004. „Épített jövő”. In J. Finta (Ed.), *Épített jövőnk* (pp. 7–29). Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.
- Fogarasi, B., Bodorkós, B., Düll, A., & Nemes, G. 2015. The Nivegy-valley Parish House Pilot Project – a community-embedded cultural heritage rehabilitation. In K. Van Balen, & A. Vandesande (Eds.), *Heritage counts* (pp. 183–196). Antwerpen – Apeldoorn: Garant.Groat, L. 1982. Meaning in post-modern architecture. *Journal of Environmental Psychology*, 2, 3–22.
- Green, R. 2005. Community perceptions of environmental and social change and tourism development on the island of Koh Samui, Thailand. *Journal of Environmental Psychology*, 25, 37–56.
- Groat, L. 1982. Meaning in post-modern architecture. *Journal of Environmental Psychology*, 2, 3–22.
- Heft, H. 2013. Environment, cognition, and culture: Reconsidering the cognitive map. *Journal of Environmental Psychology*, 33, 14–25.
- Horelli, L. 2002. A methodology of participatory planning. In R. B. Bechtel, & A. Churchman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (pp. 607–629). New York: Wiley and Sons.
- Horvát, M. T., Düll, A., & László, J. 2006. A helyvesztés vizsgálata migrációban lévő magyar fiatalok körében (kutatási beszámoló). In A. Düll, & Á. Szokolszky (Eds.), *Környezet—pszichológia* (pp. 133–153). Budapest: Akadémiai.
- Horvát, M. T., Düll, A., & László, J. 2011. Helyvesztés-élmény és honvágy – egy „keserű” jelenség környezetpszichológiája. *Alkalmazott Pszichológia*, 2, 21–32.
- Hubbard, P. 1996. Conflicting interpretations of architecture: An empirical investigation. *Journal of Environmental Psychology*, 16, 75–92.
- Jakab, D. B. 2009. Területiség és deterritorializáció. A terület mint a társadalomelméletek vezérfonala, *Replika*, 66, 163–176.
- Kapy, J. 2005. Egy tudományos konferencia elé: az építészetelmélet transzdiszciplináris területei. *Régi-új Magyar Építőművészet, Utóirat / Post Scriptum*, 5(28), 5–9.
- Kapy, J. 2006. A napi gyakorló építészet és a téralakítással kapcsolatos alap kutatások kapcsolata... Vagy annak hiánya? c. tanulmányához. *Régi-új Magyar Építőművészet, Utóirat / Post Scriptum*, 6(34), 15–16.
<http://kapyjeno.hu/index.php?irasok/epiteszet-es-tarsadalomtudomany/> (letöltés: 2015. 08. 03.)
- Kovács, K., & Rácz, K. 2008. Mozgásban: az együttműködések változó mintázatai a Sásdi Többcélú Kistérségi Társulásban. In K. Kovács, & E. Somlyódyne Pfeil (Eds.),

- Függőben. *Köszolgáltatás-szervezés a kistelepülések világában* (pp. 281–304). Budapest: Magyar Közigazgatási Intézet, KSZK.
- Kunszt, Gy., & Kapy, J. 2004. Építészeti etalonok. Alkotók és művek, eszmék és irányzatok a 20. század végén. In J. Finta (Ed.), *Épített jövőnk* (pp. 31–89). Budapest: MTA Társadalomkutató Központ.
- Lippai, E., & Düll, A. 2005. Új módszer a helyek érzelmi lenyomatának mérésére. *Poszter, Illyés Sándor Emléknepok*. Budapest: ELTE Pszichológiai Intézet.
- Lippai, E., & Düll, A. 2007. A placemetria első kipróbálásának tanulságai. Poszter, *Illyés Sándor Emléknepok*. Budapest: ELTE Pszichológiai Intézet.
- Lippai, E., & Düll, A. 2015. *Placemetria elemzés a Derecskei Gyümölcsösről*. A http://derecskeigyumolcsos.hu/fejlesztési_projekt_számlára_készített_munkaanyag. Az eredmények közlésére engedélyt adott: Séra-Szabó Veronika (menedzser)
- Lippai, E., & Düll, A. 2016. Placemetria alkalmazása a környezetpszichológiai szakértői munkában. Előadás. *Magyar Pszichológiai Társaság XXV. Nagygyűlése*. 2016. június 2-4. Budapest. *Előadáskivonat* (pp. 163–164).
- Lynch, K. 1960. *The image of the city*. Cambridge: MIT Press.
- Malinowski, J. C., & Thurber, C. A. 1996. Developmental shifts in the place preferences of boys aged 8-16 years. *Journal of Environmental Psychology*, 16, 45–54.
- Martos, T., Sallay, V., Désfalvi, J., Szabó, T., & Ittész, A. 2014. Az Élettel való Elégedettség Skála magyar változatának (SWLS-H) pszichometriai jellemzői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 15(3), 289–303.
- Meggyesi, T. 2006. *Településfejlesztés*. Budapest: BME Urbanisztika Tanszék. <http://www.urbanisztika.bme.hu/segedlet/telepulesfejleszt-es-jegyzet.pdf> (letöltés: 2015. 11. 13)
- Navez-Bouchanine, F. 1995. Designers' logic and dwellers' competence: Introduction. *Arch. & Comput. / Arch. & Behav.*, 10(3), 242–246.
- O'Brien, D. T., Gordon, E., & Baldwin, J. 2014. Caring about the community, counteracting disorder: 311 reports of public issues as expressions of territoriality. *Journal of Environmental Psychology*, 40, 320–330.
- Oláh, A. 2005. *Érzelmek, megküzdés és optimális élmény*. Budapest: Trefort.
- Pedersen, D. M. 1999. Dimensions of environmental competence. *Journal of Environmental Psychology*, 19, 303–308.
- Proshansky, H. M. 1981. An environmental psychologist's perspective on the interdisciplinary approach in psychology. In J. H. Harvey (Ed.), *Cognition, social behavior, and the environment* (pp. 3–20). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Proshansky, H. M., Ittelson, W. H., & Rivlin, L. G. (Eds.), 1970. *Environmental psychology: Man and his physical setting*. New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Proshansky, H. M., & O'Hanlon, T. 1977. Environmental psychology: Origins and development. In D. Stokols (Ed.), *Perspectives on environment and behavior. Theory, research, and applications* (pp. 101–131). New York: Plenum Press.
- Reser, J. P., & Bentrupperbäumer, J. M. 2005. What and where are environmental values? Assessing the impacts of current diversity of use of 'environmental' and 'World Heritage' values. *Journal of Environmental Psychology*, 25, 125–146.
- Rózsa, S., Kő, N., Krekő, K., Unoka, Zs., Csorba, B., Fecskő, E., & Kulcsár, Zs. 2008. A mindennapos testi tünetek attribúciója: Tünetinterpretáció Kérdőív hazai adaptációja. *Pszichológia*, 28, 53–80.

- Russell, J. A., & Mehrabian, A. 1978. Approach-avoidance and affiliation as functions of the emotion-eliciting quality of an environment. *Environment and Behavior*, 10(3), 355–387.
- Ryff, C. D. 1989. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069–1081.
- Ryff, C. D., & Keyes, C. L. M. 1995. The structure of psychological well-being revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69(4), 719–727.
- Sadan, E., & Churchman, A. 1997. Process-focused and product-focused community planning: Two variations of empowering professional practice. *Community Development Journal*, 32(1), 3–16.
- Saegert, S., & Winkel, G. H. 1990. Environmental psychology. *Annual Review of Psychology*, 41, 441–477.
- Sallay, V., & Martos, T. 2014. Az Otthonnal Való Elégedettség Skála kidolgozása és pszichometriai jellemzői. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika*, 15(3), 277–288.
- Sanoff, H. 1988. Participatory design in focus. *Arch.&Comport./Arch.&Behav.*, 4(1), 27–42.
- Schwartz, S. H. 1992. Univerzáliai az értékek tartalmában és struktúrájában. In I. Váriné Szilágyi (Ed.), 2003. *Értékek az életben és a retorikában* (pp. 105–154). Budapest: Akadémiai.
- Schwartz, S. H. 2003. A proposal for measuring value orientations across nations. *Chapter 7 in the questionnaire development package of the European Social Survey*. https://www.europeansocialsurvey.org/docs/methodology/core_ess_questionnaire/ES_S_core_questionnaire_human_values.pdf (letöltés: 2015. 03. 26.)
- Sebba, R. 1991. The landscapes of childhood: The reflection of childhood's environment in adult memories and in children's attitudes. *Environment and Behavior*, 23, 395–442.
- Steele, F. 1980. Defining and developing environmental competence. *Advances in Experimental Social Processes*, 2, 225–244.
- Stokols, D. 1981. Group x place transactions: Some neglected issues in psychological research on settings. In D. Magnusson (Ed.), *Toward a psychology of situations: An interactional perspective* (pp. 393–415). Hillsdale: Lawrence Erlbaum.
- Stokols, D. 1987. Conceptual strategies of environmental psychology. In D. Stokols, & I. Altman (Eds.), *Handbook of environmental psychology* (Vol. 1., pp. 41–70). New York: Wiley & Sons.
- Stokols, D. 1990. Instrumental and spiritual views of people-environment relations. *American Psychologist*, 45(5), 641–646.
- Taylor, R. B. 1982. Neighborhood physical environment and stress. In G. W. Evans (Ed.), *Environmental stress* (pp. 286–325). Cambridge: Cambridge University Press.
- Tigerné Schuller, P., Almásiné Tóth, E., Rácz, E., Bokor, K., & Haffner, T. 2014. *Alsómocsolád 2010 – 2014 évekre vonatkozó stratégiai dokumentumelemzése*. Budapest: Belügyminisztérium, Önkormányzati Helyettes Államtitkárság, Önkormányzati Koordinációs Iroda.
- Twigger-Ross, C. L., & Uzzell, D. L. 1996. Place and identity processes. *Journal of Environmental Psychology*, 16, 205–220.
- Urbán, R., & Düll, A. 2008. Érzelem és megismerési folyamatok. In V. Csépe, M. Györi, & A. Ragó (Eds.), *Általános pszichológia 3., Nyelv, tudat, gondolkodás* (pp. 477–535). Budapest: Osiris.

- van Herzele, A. 2004. Local knowledge in action: Valuing nonprofessional reasoning in the planning process. *Journal of Planning Education and Research*, 24, 197–212.
- Vass, Z. 2011. *A képi kifejezéspszichológia alapkérdései – szemlélet és módszer*. Budapest: L'Harmattan.
- Wandersman, A. H., & Nation, M. 1998. Urban neighborhoods and mental health. Psychological contributions to understand toxicity, resilience, and interventions. *American Psychologist*, 53(6), 647–656.
- Watson, D., Clark, L. A., & Tellegen, A. 1988. Development and validation of brief measures of positive and negative affect: The PANAS scales. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(6), 1063–1070.
- Werner, C. M., & Altman, I., & Oxley, D. 1985. Temporal aspects of homes. A transactional perspective. In I. Altman, & C. M. Werner (Eds.), *Home environments* (pp. 1–32). New York: Plenum Press.
- Wilson, M. A., & Canter, D. (1990). The development of professional concepts. *Applied Psychology: An International Review*, 39, 431–455.